

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 7, Issue 4, December 2019, p. 127-148

Received	Reviewed	Published	Doi Number
20.09.2019	13.11.2019	25.12.2019	10.29228/ijlet.37384

Conservative Women in the First Period of Halide Edip Adivar's Novel¹

Erdem DÖNMEZ²

ABSTRACT

As a concept emerging in the processes of change, conservatism is a way of thinking that is based on accommodating to certain principles rather than a radical opposition to change. Non-Western societies that implement modernization through imitation beyond their own experiences struggle to synthesize the conflicts between their traditional values and innovations transmitted from the West with a conservative approach. It is possible to argue that Turkish modernization starts with such an attitude and extends to today. As a female intellectual who witnessed the greatest breaks throughout the transition from Ottoman Empire to Turkish Republic, Halide Edip Adivar who was born in 1884 struggled to find a solution in every field to the conflicts of Turkish society that was then in the process of rapid westernization socially and politically. Halide Edip, who gained a conservative identity in terms of upbringing, began writing in the period when the perception of women changed and interpreted modernization as an issue especially regarding the transformation of women. While she brought up issues such as individualization of women and their participation in social / political life with modernization, on the other hand, she aimed to establish an ideal East-West synthesis with the view that the renewed woman should also maintain her traditional roles in the family. Halide Edip, who fictionalized the female characters of the early novels in this line, tried to shape the perception of women that changed with modernization. In this study, by considering the women characters in the novels named *Raik'in Annesi*, *Seviyye Talip*, *Handan* and *Yeni Turan* which developed in Halide Edip's women-centric stand, the relationship between conservative thinking and the idealized women of the author will be evaluated and it will be discussed that to what extent the changing woman after the westernization can be individualized at what points this process is in the conflict with the tradition.

Key Words: Turkish modernization, conservatism, Halide Edip Adivar, novel, character, new woman.

Halide Edip Adivar'ın İlk Dönem Romanlarında Muhafazakâr Kadınlar

ÖZET

Değişim süreçlerinde ortaya çıkan bir kavram olarak muhafazakârlık, değişime radikal bir karşı çıkıştan ziyade belli başlı ilkelerle uyum sağlamayı esas alan bir düşünce üslubudur. Modernleşmeyi kendi tecrübelerinin ötesinde taklit yoluyla hayata geçiren Batı dışı toplumlar, kendi geleneksel değerleriyle Batı'dan aktarılan yenilikler arasındaki çatışmaları muhafazakâr bir yaklaşımla sentezlemeye çabalar. Türk modernleşmesinin de böyle bir tavırla başlayıp bugünlere uzandığını söylemek mümkündür. 1884 doğumlu Halide Edip Adivar, Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecindeki en büyük kırılmalara şahit olmuş bir kadın aydın olarak siyasi ve sosyal anlamda hızla Batılılaşan Türk toplumunun çatışmalarına hemen her sahada çözüm üretmeye çalışmıştır. Yetiştirme koşulları itibarıyla muhafazakâr bir kimlik kazanan Halide Edip, kadın algısının değiştiği dönemde yazı hayatına başlamış ve modernleşmeyi bilhassa kadının dönüşümüne dair bir mesele olarak yorumlamıştır. O, modernleşmeyle birlikte kadının bireyleşmesi, sosyal/siyasal hayata katılımı gibi meseleleri gündeme getirmiş, diğer taraftan yenileşen kadının aynı zamanda aile içindeki geleneksel rollerini muhafaza etmesi gerektiği görüşüyle ideal bir Doğu-Batı sentezi kurmayı amaçlamıştır. İlk dönem romanlarının kadın karakterlerini bu çizgide kurgulayan Halide Edip, modernleşmeyle değişen kadın algısına yön vermeye çalışmıştır. Bu çalışmada Halide Edip'in kadın merkezinde gelişen *Raik'in Annesi*, *Seviyye Talip*, *Handan* ve *Yeni Turan* adlı romanlarındaki kadın karakterler dikkate alınarak Batılılaşma sonrası değişen kadının ne ölçüde bireyleşebildiği, bu sürecin gelenekle hangi noktalarda çatıştığı tartışılacak ve yazarın alternatif olarak idealize ettiği kadınların muhafazakâr düşüncesiyle ilişkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk modernleşmesi, muhafazakârlık, Halide Edip Adivar, roman, karakter, yeni kadın.

¹ Bu makale Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD Programı kapsamında tamamlanan doktora çalışmasından üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi/Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, edonmez@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3354-2351.

Giriş

Latince *conserve* kelimesinden gelen *conservatism*, korumak, saklı tutmak anlamlarına gelirken kavramın Türkçedeki karşılığı Arapça *hıfz* kökünden türeyen muhafazakârlıktır. Ani değişime karşı itidali, köksüz yenileşmeye karşı geleneğin tekâmülünü, bireye karşı aileyi, topluma karşı cemaati, siyasete karşı otoriteyi, akla karşı tecrübeyi savunan muhafazakârlık, Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Terimler Sözlüğü*'nde şu şekilde tanımlanır:

“Reformcuların olanca iyi niyetlerine rağmen beklenmedik sonuçlara yol açabilen reformlara iyi gözle bakmayan, hele büyük ölçekli toplumsal dönüşümlere şiddetle karşı çıkarken, bir toplumun geleneklerine büyük bir değer atfeden toplum ve siyaset görüşü; geleneğe bağlı tarihsel tecrübe birikimine değer veren, yavaş ve tedricî değişmeye inanan ideoloji; kapitalizmi, özel teşebbüs ve serbest girişimciliği coşkuyla savunan, seçime dayalı bir toplumsal düzenin ve ahlâkî disiplinin önemini vurgulayan ve bu arada statükoyu, var olan düzeni koruma yönünde bir eğilim sergileyen siyasî düşünce” (2003: 275)

Muhafazakârlık, kavramın yaygın kullanımının aksine salt gelenek taraftarlığı veya mütediyyinlik değil; bilakis, geleneği referans alarak tedricen değişmeyi savunan ve dini yalnızca toplumsal bir kurum olarak görüp şartlara göre yorumlayan bir düşünce üslubudur. Aşırılıklardan ve radikal çıkışlardan çok uyum sağlama odaklı olan muhafazakârlığın belli başlı ilkelerinden söz edilebilir. Buna göre insan tek başına kusurlu bir varlıktır ve aklıyla etrafında olup biteni anlamaya yeterli değildir. Bu yüzden gelenekten ve geçmişin tecrübelerinden yararlanmak gerekir. Ayrıca bu kusurlu insan ancak bir topluluk içerisinde anlam kazanır; dolayısıyla toplumun en küçük birimi aile olarak kabul edilir ve aile, kişinin denetimini sağlamakla beraber aidiyet ve sorumluluk bilincini geliştirir. Bu şartlar çerçevesinde kurulmuş bir toplumda mekanik işleyişten ziyade organik bütünlüğe sahiptir. Diğer taraftan bu organik yapı dışarıdan gelecek suni müdahalelere kapalı olduğu için muhafazakârlar otoriteye itaat etseler de siyasetten uzak dururlar. Bu şartlar çerçevesinde muhafazakârlık, sabit bir ideoloji olmaktan ziyade karşıtıyla şekillenen ve farklılıkları sentez yoluyla bütünleştiren bir düşünce tarzı olarak değerlendirilebilir.³

Muhafazakârlık, Batı'da siyasi koşullarla ortaya çıkan bir kavram olsa da Batı dışı toplumlarda daha çok kültürel alanda varlık gösterir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da hareketlilik kazanan modernleşme faaliyetleri 19. ve 20. yüzyıllarda yerleşik bir değere dönüşmüşken sürece ilişkin siyasi eleştiriler ancak Cumhuriyet'ten sonraki çok partili demokraside ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla muhafazakârlığın Türk modernleşmesinde de başlangıç itibarıyla daha çok sosyal kültürel sahalarda görünürlük kazandığı söylenebilir. Osmanlı'da askeri ve teknik alanlarda görülen yenileşme faaliyetleri zamanla gündelik yaşantıya da yansımış, tüm bu gelişmeler sosyal ve kültürel değerlerinin geleneksel bütünlüğünden farklı olarak yeniden tanımlanmasına/yorumlanmasına yol açmıştır. Yenilikleri geleneksel değerler üzerine oturtma, bu yolla sentez kurarak değişime uyum sağlama çabası olarak özetlenebilecek muhafazakâr modernleşme, Osmanlı değişim sürecinin karakteristik özelliği olarak değerlendirilebilir.

³ Muhafazakâr düşüncenin kapsamı ve genel özellikleri için bkz: Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul, 2011; Robert Nisbet, *Muhafazakârlık, Düş ve Gerçek*, Çev. Kudret Bülbül, M. Fatih Serenli, Kadim Yay., Ankara 2014; *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-5 Muhafazakârlık*, İletişim Yay., İstanbul 2013; Fırat Mollaer, *Muhafazakârlığın İki Yüzü*, Dergâh Yay., İstanbul, 2009; Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık Nedir?*, Liberte Yay., 2017; Mehmet Akıncı, *Türk Muhafazakârlığı Çok Partili Hayattan 12 Eylül'e*, Ötüken Yay., İstanbul, 2012; Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yay., İstanbul, 2012; Mehmet Vural, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Elis Yay., Ankara, 2011; Hasan Aksakal, *Türk Muhafazakârlığı, Terennüm, Tereddüt, Tahakküm*, Alfa Yay., İstanbul, 2017.

Çalışmanın Amacı

Türk modernleşmesinin Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı'nın yıkılışı, Milli Mücadele, Cumhuriyet'in ilanı, Kemalist inkılaplar devri, çok partili demokrasi gibi en belirgin kırılmalarına şahitlik eden Halide Edip, hatıralarında ve düşünsel yazılarında da görüldüğü üzere modernleşme sürecinin itidalle gerçekleşmesi gerektiğini öğütlemiş, muhafazakâr düşüncenin yukarıda çerçevesini çizdiğimiz ilkelerine uygun görüşlerini ortaya koymuştur.⁴ Onun kurgusal nitelikteki eserlerinde de aynı hassasiyeti benimsediğini söylemek mümkündür. Halide Edip, ilk romanı *Heyula*'dan itibaren, döneminin roman tecrübesine de uygun nitelikte bireysel duyarlılığı ağır basan eserler kaleme alsa da Milli Mücadele'yi konu edinen romanlarından itibaren toplumcu tarafı öne çıkar. Ancak ilk dönem romanları olarak nitelenebilen eserlerde de, bilhassa kadının değişimi bağlamında modernleşmeye dair problemleri gündeme getirir ve alternatif modeller sunmaya gayret eder. Bu çalışmada Halide Edip'in kadın merkezinde kurgulanan *Raik'in Annesi*, *Seviyye Talip*, *Handan* ve *Yeni Turan* adlı romanları dikkate alınarak modernleşme sürecinin kadınlar üzerinde ne gibi etkileri olduğu değerlendirilecek, bunun yanı sıra yazarın değişen kadınlardan ne beklediği, nasıl bir kadın idealize ettiği ve bu türden söylemlerin muhafazakâr düşünceyle ilişkisi tartışılacaktır.⁵ Bu çalışmada Halide Edip'in kadın karakterlerinin muhafazakâr sınırların dışına taşmadan modernleşmeyi benimsediklerine ve hayata geçirdiklerine işaret etmek amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Modernleşme sürecinde toplumların cemaatten cemiyete dönüşümü bireyleşme ile gerçekleşir. Modern birey, cemaatsel düzendeki bağlarından uzaklaşarak kendi duygu ve düşüncelerinin etkisiyle kendi kararlarının peşinden gider ve bu yolla edindiği tecrübelerinin sonuçlarını yine kendisi yaşar. Roman türü de geleneksel anlatılardan farklı olarak bu yönde özellikler taşıyan kişilerle kurgulanır; geleneksel metinlerdeki kusursuz kahramanlar yerine zaafı ve hataları olan yeni ve gerçekçi insan tipi karakter olarak romana yansır.

Modernite, Batı'nın kendi tarihsel tecrübesiyle ulaştığı sonuçları ifade eder. Ortaçağın kilise merkezli dogmatik zihniyetine Rönesans ve Reform hareketleri ile başkaldırılır. Bu yolla gelişen Aydınlanma düşüncesi aklı merkeze alarak gelenekten farklı bir hayat düzeni tasarlar. Roman da böyle bir sürecin ürünü olarak Batı tecrübesinin sonucudur. Batı dışı toplumlarda ise roman, önce çeviriler ve uyarlamalar yoluyla tanınır; yerli örnekler, daha çok eski içeriğin yeni biçimle buluşması olarak değerlendirilebilir. Türk romanının da Tanzimat'tan itibaren bu yönde bir eski-yeni gerilimi üzerinde geliştiğini söylemek mümkündür. İlk dönemde mesnevi ve halk hikâyeleri gibi geleneksel anlatılara benzer içerikler roman türünün özellikleriyle yeniden üretilmeye çalışılmış, bu süreçte karakterler

4 Halide Edip'in muhafazakâr ilerleme fikrini benimsediğine dair şu çalışmalara bakılabilir: Gökhan Çetinsaya, "Muhafazakâr Bir Siyasi Düşünür Olarak Halide Edip Adıvar", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 2, Sayı: 5, Yaz 2005; Gökhan Çetinsaya, "Halide Edip Adıvar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-3 Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2012; Elifhan Köse, "Muhafazakâr Modern Medeniyet Projesinin Kadın Mimarı: Halide Edip Adıvar", *Kebikeç*, 32, 2011; Mehtap Tanar, "Kültür-Medeniyet İkilemi Üzerinden Halide Edip'in Düşüncesinde Muhafazakârlık", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 10, Sayı: 38, Ekim-Kasım, Aralık 2013; Zeynep Uysal, "Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adıvar", *Doğu Batı*, S. 35, Şubat, 2006.

5 Halide Edip'in ilk romanı olan 1909 tarihli *Heyula*; Selma, eşi Haşim, aşığı Şahap, hayranı ve romanın anlatıcısı Ziya arasında geçer. Tüm karakterleri Batı kültürüyle yetişmiş olan romanda daha çok bireysel düzlemde aşk çatışmaları ön plandadır. Musiki merkezinde toplandığı söylenebilecek bir olay örgüsüne sahip romanda, yazarın diğer ilk dönem eserlerinden farklı olarak modernleşme bağlamında herhangi bir sosyal-siyasal mesele gündeme getirilmez ya da modernleşmenin bir sonucu olarak herhangi bir karşıtlık ve çözüm yolu kurgulanmaz. Bu özelliklerinden ötürü çalışmamızın başlangıç noktasını Halide Edip'in ikinci romanı *Raik'in Annesi* teşkil eder.

daha çok doğru Batılılaşma üzerine öğüt vermek üzere kurgulanmıştır. Bu yolla üretilen karakterler gerçek insanı yansıtmaktan ziyade yazarın söylemini yüklenen alegorik kişilerdir. Dolayısıyla erken dönem Türk romanında bireyin ortaya çıkışı henüz gerçekleşmez. 19. yüzyıl Türk romanı Halid Ziya ile kırılmaya uğrayarak 20. yüzyıla açılır. Halid Ziya, *Mai ve Siyah*'la birlikte yerli bireyleri roman kişisine dönüştürür. İlk roman tefrikaları 1908'de çıkmaya başlayan Halide Edip de bu tecrübe üzerine romanlarını kaleme alır. Ancak onun ilk romanlarından itibaren çatışmaları kadın karakterler üzerine kurguladığı dikkat çeker. Kadının geleneksel rolleri ile modern koşullara ne ölçüde uyum sağlayabildiği ve bu bağlamda ortaya çıkan çatışmalar Halide Edip'in ilk dönem romanlarının merkezini teşkil eder. Bu romanlarda özellikle teoride değişen kadının yaşamsal pratikte ne ölçüde teoriyle uyumlu olduğu, kadının modernleşmesinin hangi sınırlarda olması gerektiği ve kadının ne kadar bireyleşebileceği sorgulanır.

Modern zihniyetin bir ürünü olan roman türü birey bağlamında karakterle ilişkili olduğundan ve Halide Edip'in romanlarında modernleşme kadının dönüşümüne dair bir problem olarak işlendiğinden, bu çalışmada Halide Edip'in ilk dönem romanlarındaki kadın karakterlerin muhafazakâr modernliği ne ölçüde temsil ettikleri kronolojik bir okumayla incelenecektir.

Halide Edip Adıvar'ın İlk Dönem Romanlarında Muhafazakârlık ve Kadın

19. yüzyılın son çeyreğinde, II. Abdülhamid'in bürokratlarından Selanikli Mehmed Edip Bey'in kızı olarak İstanbul'da dünyaya gelen Halide Edip, küçük yaşta annesini kaybettiğinden çocukluk ve ilk gençliğini babasının ve ananesinin evlerinde iki zıt kültür arasında geçirmiştir. Bir taraftan poligami evlilik sürdüren babasının yanında Batı temelli bir eğitim alan, Amerikan Koleji'nde İngilizce öğrenip İncil okuyan Halide Edip, diğer taraftan ananesinin evinde Osmanlı-İslam kültürü çerçevesinde terbiye görmüş, Mevleviliği tanımış, Arapça öğrenip mahalle mektebinde Kur'an dersleri almıştır. Onun yetişme sürecinde karşı karşıya kaldığı bu ikilik, düşünce ve ruh dünyasının farklılıkları bir arada yaşatan muhafazakâr sentez fikri merkezinde gelişmesini sağlar; bu çerçevede Doğu-Batı kültürleri bağlamında çatışmaları kendini bildiğinden beri uyumlu bir sürece dönüştürdüğü söylenebilir. Aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin kurumlardan çıkarak gündelik hayata yansımaya başladığı, bununla birlikte Batılılaşmaya karşı yerli kimlik savunularının geliştirildiği döneme tekabül eden çocukluk ve ilk gençlik yılları ardından Halide Edip, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yazı hayatına başlar. Modernleşme sürecinde Tanzimat aydınlarının kadınların eğitime yönelik tartışmalarının ardından 19. yüzyılın sonlarında bilhassa Fatma Aliye'nin çabalarıyla kadınlara yönelik çalışmalar hızlanmış, Meşrutiyet'le birlikte bu türden çalışmalar yaygınlık kazanarak kadınların sosyal hayatta görünürlüğü süreli yayınlar ve dernekler aracılığıyla artmıştır. Halide Edip, yetişme sürecinin muhafazakâr şartları ile kadının toplumsal rollerinin yeniden tanımlandığı bu dönemde ilk eserlerini kaleme almıştır.

Modernleşme, 20. yüzyıla gelindiğinde önceki iki yüz yılın tecrübeleriyle daha kabullenilmiş bir değere dönüşür ve toplumun hemen her alanında değişim sürekli hale gelir. Gelenekten pek çok sapmayı içeren bu süreçte yeni insan algısı ortaya çıkar; ancak bu yenilik ilk olarak erkeklerde görülürken modernleşmenin yerleşik değere dönüşmesiyle geleneksel kadın algısı yenileşme bağlamında yeniden yorumlanır. Kadının değişimi yenileşmeyi içeren diğer konularla kıyaslandığında daha geç gerçekleşmiştir; çünkü bu değişim aileyi doğrudan etkilediğinden toplumun bütününe yayılacak bir dönüşümü ifade eder. Tanzimat'ta daha çok ev içinde kendi imkânlarıyla eğitim gören kadın, modernleşmenin yaygınlaşması ile birlikte evin dışına çıkar; ancak bu açılım yine evin içini düzenlemeye, çocuk terbiyesini çağın şartlarıyla gerçekleştirmeye yöneliktir.

Denilebilir ki Osmanlı modernleşmesinde kadının değişiminin gündeme getirilmesi, daha çok eğitime dair kaygılardan kaynaklanmıştır. Bir kadın aydın olarak Halide Edip de çalışmalarını kadınların toplumsal statülerinin yeniden tanımlanması üzerine yoğunlaştırır. Kadının değişimi bu dönemde geleneksel öğretiler çerçevesinde hassas bir durum olduğu için Halide Edip de çalışmalarını daha çok *aile ve gelenek vurgusunu ön planda tutarak sürdürür* ve kadınlara *yozaşmayı engelleyici olarak geleneğin taşıyıcısı* rolünü verir (Tanar 2013: 166). Halide Edip'in kadının toplumsal statüsünü yeniden tanımlarken aile ve gelenek vurgusunu esas alması muhafazakâr düşünme biçimine işaret etmektedir. *Muhafazakâr düşüncede, geleneği aktaran ve yeniden üreten bir araç olarak yer alan kadın; ana, eş, baci ve kız gibi aile kavramı içerisinden türetilen toplumsal rollerle hüviyet kazanmıştır* (Kaya 2014'ten aktaran Demirkanoglu 2017: 298). Onun kadınların eğitimine dair çabası, daha çok aile içi görevlerle, özellikle annelikle ilişkilidir. Yine Tanar'ın belirttiğine göre 19. yüzyıl Batılılaşma hareketlerini şekilci çabalar olarak göre Halide Edip, çözümü ailede arar. "Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder" sloganıyla yayımlanan makalesinde, Türk kadınının henüz bunu yapacak durumda olmadığını vurgular (Tanar 2013: 167). Halide Edip, muhafazakâr nazariyeye uygun olarak, değişime karşı değildir ve herhangi bir modeli taklitten ziyade ona uyumla dönüşme taraftarıdır. Bu çerçevede verili değerler sisteminin üzerine kurgulanacak değişimi savunan Halide Edip, Osmanlı modernleşmesinin gerçekleşmesi içinse kadın ve aile meselesini merkeze alır. Ona göre kadının eğitim vasıtasıyla tedricen tekâmül edişi, özelde ailenin, geneldeyse toplumun dönüşümünü sağlar. Dolayısıyla Halide Edip'te modernleşmeye dair sorunlar ve çözümlerin kadın merkezinde toplandığı, modernleşmenin kadının dönüşümüne dair bir mesele olarak algılandığı söylenebilir.

Halide Edip'in özellikle ilk dönem eserlerinde kadının toplumsal rollerini yeniden tanımlamaya girişir ve bu çerçevede yeni bir kadın tipi ortaya koyar. Berna Moran'ın belirttiğine göre bu yeni kadın Osmanlı-İslam geleneğine göre yetişmiştir; asri-alafranga tiplerin alışkanlıklarından uzak, okumuş, ahlaklı ve namusludur (Moran 2005: 156). İlk yapıtlarında idealize ettiği Refika, Macide gibi yeni kadın tipleri toplumun içine karışmakla birlikte aile içi rolleri çerçevesinde kıymet görür; kendi bireysel tercihlerinden ziyade özellikle eşlerinin ve ailelerinin dolayımında varlıklarını sürdürür. Diğer taraftan kronolojik olarak Seviyye, Handan, Kaya ve Kâmuran'a uzanan çizgide *kadının sosyalleşme tarihi* (Argunşah 2015: 51) ile bireyleşme serüveni okunabilir. *Aslında yazarın ilk romanlarının tamamında kadının toplum içinde konumlandırılması etrafında düşündüğü ve yazdığı söylenebilir. Bu anlamda yazarın yarattığı kadın tiplerini ile onların etrafına yerleştirdiği meseleler, dönüşen ve sosyal hayatın parçası olma yolunda büyük adımlar atan dönem kadınının izdüşümleridir* (Argunşah 2015: 32). Daha sonra *Vurun Kahpeye* ve *Ateşten Gömlek* romanlarıyla milliyetçi ve aktivist sese kavuşacak olan Halide Edip, Cumhuriyet sonrası eserlerinde gerek kadının bireyleşmesi ve aile içi rollerinin pekişmesi gerekse Milli Mücadele ruhunun sağladığı ideolojik tecrübeyle modernleşmenin neden olduğu yozaşmalara muhafazakâr nazariyeden bakıp alternatif çözümler sunarak bütünlüğe kavuşan bir roman dili ortaya koyar. Onun ilk dönem romanlarının sonrakilerden farkı ise otobiyografik dikkatle okunmaya imkân sağlamasıdır. Hülya Adak'ın vurguladığı üzere Halide Edip'in ilk dönem eserleri roman olarak sunulsa da Refika, Handan gibi aldatılmış eşler, siyasi ve toplumsal mücadelede lideri Kaya ile Halide Edip'in biyografisi arasında ciddi benzerlikler söz konusudur. Böylece ilk dönem eserleri, 20. yüzyılın başında kadın-yazarın kendini yazma sorunsalını da gündeme getirmiş olur. Diğer taraftan bu romanlardaki kadınlar akıllı, bilgili, milli ahlak ve kültüre bağlı; kendi hayatını tayin edebilme yeteneğine malik; dürüst, mütevazı; namus, iffet ve ailesine düşkün ve inançlıdır. Ayrıca Batılı eğitim alan, Batı kültürünü benimseyen yeni kadınlar Tanzimat'ta olduğu gibi bir tehdit olarak yansıtılmaz (Adak 2004: 162-163). Dikkat edilirse kadınların ortak yönleri olarak sıralanan

özellikler ile Halide Edip'in yetişme ve yaşam tarzı arasında önemli ölçüde benzerlikler söz konusudur. Buna göre muhafazakâr değerlere sahip bir kadın yazarın ürettiği yeni kadın tipleri ile kendi tecrübesini yansıtmayı ve çeşitli problemleri kadınlık bağlamında yorumlaması, ilk dönem romanlarının bireysel aşk çatışmaları ve melankolik hassasiyetler içermesinin yanı sıra modernleşme bağlamında sosyal ve kültürel açılımlar kazanmasına, meselelerin muhafazakârlık bağlamında yorumlanmasına imkân sağlar. Elifhan Köse de, Halide Edip'in *Sonsuz Panayır*'ındaki (1954: 170) "Tabiat bütün insanlara fakat bilhassa kadınlara iki karakteristik vermiştir. Birincisi müfrit bir muhafazakârlık; ikincisi aynı zamanda muhafazakârlıkla beraber nasıl imtizaç ettiğine hayret edilecek inkılapçı hatta müfrit bir ihtilalci insiyaktır" ifadelerinden yola çıkarak romanlardaki aydın kadınların muhafazakâr modern kimlik taşıdığını ve Halide Edip'in de bu kimlikle otobiyografik özdeşleşme yaşadığını savunur. Buna göre kadınlar, muhafazakâr modernliğin simgesi olarak yazarın kendine özgü Doğu-Batı sentezine dayanan medeniyet projesinin idealini oluşturmaktadır (Köse 2011: 70).

Halide Edip, ilk dönem romanlarında her ne kadar modernleşme karşısında/beraberinde ortaya çıkan yeni kadını ideal çerçevede üretmeye gayret gösterse de romanla okur arasındaki bağı kuran anlatıcılar, *Handan* haricinde, hep erkektir; mektuplarla çoğul anlatıcıya sahip olan *Handan*'daysa Refik Cemal merkezi konumdadır. Hülya Adak'a göre bu durum, romanlardaki otobiyografik özelliklerin gizlenmesine yardımcı olmakla beraber metinlerin güvenilirliğini de sağlamaktadır. Çünkü okur, alışlageldik erkek anlatıcıyla daha çabuk yakınlaşır (Adak 2004: 163). Halide Edip'in erkek anlatıcı tercihi, geleneksel anlatıcı türünün bilinçli olarak sürdürülme çabası olarak da değerlendirilebilir. Kadınlığa dair yeni söylemlerin erkek egemenliğinde gündeme getirilmesi, muhafazakârlık bağlamında arabulucu bir yaklaşım olarak da yorumlanabilir. Zira bu dönem kadın algısı bağlamında henüz geçiş sürecini ifade eder ve gelenek ya da modernlik hususlarında radikal çıkışlardan imtina eden Halide Edip'in sözünü erkeğe teslim edişi mevcut şartlarda anlamlıdır. Ayrıca bu dönemde *erkeklerin bilginin kaynağı olarak kabul edilmesi* de (Argunşah 2015: 29) romanların niyetini ortaya koymak, sert iddialardan uzaklaşmak, mevcut şartlar üzerinden dönüşüm sağlamak bakımından önem arz eder. Diğer taraftan *Seviyye Talip* ve *Son Eseri*'ndeki anlatıcılar aynı zamanda romandaki ideal kadına âşık olan ve felakete sürüklenen karakterlerdir. Refik Cemal'i merkeze alması dikkate alındığında *Handan* için de geçerli olan bu durum, yine Adak'ın tespitiyle erkek anlatıcıların kadınsılaşmasına; histerik, çocuksu, aşırı duygusal ve kendini reddeden bir yapıya dönüşmesine, kamusal kimliğinden sıyrılmasına neden olur. Kadınlarsa otoritesini kaybeden erkek anlatıcı karşısında yazıldıkça metnin merkezine oturur, özneleşir; ancak yazarlık otoritesini üzerine alamaz. Romanlar, hem erkek anlatıcı karakterin hem de idealize edilen kadının felaketiyle sonuçlanır (Adak 2004: 177). Buna göre Halide Edip'in romanların teknik-içerik dengesini gelenek ve modernlik arasında benimsediği hassasiyetle sağladığı söylenebilir.

Halide Edip, kadının eğitimi meselesini modernleşmeyle denkleştirmesinde, romanlarının otobiyografik açılımı ile içeriğinin yüklendiği misyonda ve romanların teknik hususiyetlerinde gelenek kaynaklı hassasiyetleri dikkate alarak tekâmülü sağlamaya çalışmış, yeniye olan adaptasyonu eskinin alışkanlıklarıyla mümkün hale getirmeyi amaçlamıştır. Yetişme tarzı ve yaşam şeklinde de karşılaşılan bu yaklaşım, Halide Edip'in yapıtlarını ilk dönemden itibaren muhafazakârlık çerçevesinde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde sırasıyla *Raik'in Annesi*, *Seviyye Talip*, *Handan* ve *Yeni Turan*'daki kadın karakterlerin hangi hususlarda muhafazakârlığa yakınlaşıp uzaklaştığı ve metnin niyetinin bu bağlamda ne olduğu değerlendirilecektir.

İdeal Bir Anne ve Zevce: Refika

Raik'in Annesi, 1908'de *Demet* dergisinde yayımlanmaya başlar; fakat yarım kalarak 1909'da *Resimli Roman Mecmuası*'nda neşredilir. *Demet*'teki tefrikanın tamamlanmamış olması dolayısıyla Halide Edip'in *Heyula*'sı ilk, *Raik'in Annesi* ise ikinci romanı olarak kabul edilir (Enginün 1995: 100). Roman, Güven Uluköse'nin tasnifine göre ilk dönem olarak "Aşk ve tutku romanları" arasındadır (Uluköse, 2006: 65). Bu dönemde işlenen konular Tanzimat romanından izler taşır ve gündelik hayattaki değişiklikler bağlamında kurulan karşıtlıklarda söz konusu durumun izlerini görmek mümkündür. Burada işlenen problem Batılılaşmadaki aşırılıklardır ki kademeli bir geçiş gerektiren modernleşmenin aşırılığı *Raik'in Annesi*'nde Siret'in tepkisiyle karşılaşır.

Romanın başkışisi Siret, aynı zamanda anlatıcıdır ve modernleşmeyle birlikte gerçekleşen ölçsüz değişime ve bu değişimin kadına ve aileye yansımalarına eleştiriyile yaklaşır:

"Hazır elbise dükkânları açılalı, gramofonlar çikalı halkımız eski sadeliğini, millî geleneğini kaybetmeye başladı. En fakiri bile-bayramda olsun-iri Alman çocukları için yapıp da bizim zayıf kızları kaplumbağaya benzeten ucuz hazır bir fistan alıyor. En kenar mahallede büyyüyen kızlar bile mutlak karnavaldan çıkan Rumca bir şarkıyı söylüyor."⁶ (s. 132)

Yaşanan Batılılaşma süreci toplumda birtakım karşıtlıklar oluşturmakla birlikte gündelik alışkanlıklarda da yozlaşmaya neden olmaktadır. Bunun en bariz göstergesi giyim alışkanlıklarındadır ki Olcay Öner toy'a göre Halide Edip'in üzerinde en sık durduğu konulardan biri de budur (Öner toy, 2011: 38). Romanda asri kadını temsil eden Necibe'yle evlendirilmek istenen Siret, bu fikre karşı çıkar ve gerekçesini alafranga kadınların eleştirisi üzerinden açıklar:

"Kocasını 'bonjur' diye karşılayan, Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık eden, çocuğuna anneden önce 'mama' dedirten kadınlardan Allah, bizim gibi kendi halinde yaşayan gençleri korusun." (s. 133)

"Sanki, 'mama' kelimesi 'anne' kelimesinden daha sevimli, daha samimi mi? İşte kendisinden daima sakınmak istediğim bir Türk kadını!" (s. 138)

Görülüyor ki Siret'in tepkisinde Fransız taklitçiliği esas alınır ve kadındaki değişim özellikle annelik rolüne etkileri üzerinden tenkit edilir. Burada dikkat çeken bir diğer husussa Tanzimat romanında Felatun, Bihruz gibi tiplerle sıklıkla gündeme getirilen züppelik eleştirisinin Halide Edip'te kadın karakterlere yüklenmesidir. Necibe ve diğer asri kadınların eleştirildiği noktalar, taklitçilik bağlamında Tanzimat züppelerinininkiyle aynı yöndedir. Diğer taraftan Halide Edip'in üzerinde durduğu temel nokta, kadındaki değişimin annelik rolü üzerindeki olumsuz etkileridir. Buna göre Siret, romanda idealize edilen kadın tipi Refika'yla karşılaşana kadar kadının nasıl olması gerektiğini açıkça beyan eder:

"Bakınız ben nasıl bir kadın isterim. Dil, isterse bilsin, hattâ iki, üç; fakat hiçbir zaman Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık etmesin. Fransız kadınlarını taklit edeceğim, diye sahte gülüşler, garip el oğuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce 'oh! monper', bir şeyden korkunca 'oh! mondiyö' demesin, tanrıya inansın, ara sıra camiye gitsin. Bizim yüksek, külrenkli, loş kubbelerde inleyerek sesi yansıtan yakarışların, göz kamaştırıcı bir düzenle, o

⁶ Sayfa numaraları şu baskıya aittir: Halide Edip Adivar, *Raik'in Annesi*, Atlas Kitabevi, (Tarihsiz), Beşinci baskı.

kubbe altında yere sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve ululuğunu ruhça duyabilecek, bu ulu ibadetin iç korkusu ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bütün bu duygularını çocuklarına aşılacak bir kadın olsun" (s. 139)

Dikkat edilirse anlatıcının asri kadınları eleştirdiği hususlar ve ideal kadının yüklendiği misyonlar, muhafazakârlığın şartlarıyla uyum içerisindedir. Siret, kadının eğitime karşı olmamakla beraber öz değerlerden uzaklaşmasını da istemez. Mukallitliğini eleştirdiği asri kadın yerine kendini bilen ve inançlı bir kadın arzular. Burada idealize edilen kadının müteyyin olmaması, dini daha ziyade kültürel bir unsur olarak görmesi de muhafazakârlığın din anlayışına uygun niteliktedir. Ayrıca kadına biçilen annelik rolü de muhafazakârlığın aile söylemine işaret etmesi bakımından dikkat çekmektedir. Mehtap Tanar'ın da belirttiğine göre Halide Edip'in kadınların eğitime verdiği önem büyük oranda aile ve özellikle anne olmakla ilgilidir (Tanar, 2013: 167). Romanda Siret'in kadın idealinin çerçevesi net bir şekilde çizildikten sonra olay örgüsüne Refika dâhil olur. Siret, Refika'yla karşılaştığı sahnede annenin çocuğuyla kurduğu ilişkiden ve kadının sade görünüşünden etkilenir:

"Bu yumuşak saçları briyantınlemeyen, 'anne' yerine bu çocuğa 'mama' dedirtmeyen anneye, kalbimde bir minnet duygusu vardı. (...) Büyük yeldirmesinin ufak bir müslinyakasıyla yine ufak kolluklarından başka süsü yok. (...) Yeldirmesinin tozlandığını düşünmeksizin çocuğunu kalbinin üzerine basan şu anne ne sevimli kadın!" (s. 140)

Görülüyor ki Refika, henüz ilk sahnede Siret'in kadınlık bağlamındaki tüm ideallerini karşılar niteliktedir. Siret, ilerleyen günlerde tekrar karşılaştığı bu kadının, arkadaşı Rauf'un karısı olduğunu öğrenir ve üzülür; çünkü Rauf yabancı bir kadınla yaşamaktadır. Siret, Raik'in büyükbabası ile tanıştıktan sonra bu ailenin tüm sorunlarına vakıf olur ve Refika'ya hak ettiği değeri vermek ister. Diğer taraftan Rauf'un akrabası ve verem hastası olan Mansur da Refika'ya âşıktır ve Refika bu hastalığa karşı beslediği merhamet ve kocasının ilgisizliğinden dolayı Raik'i ihmal ederek Mansur'a meyleder. Mansur ve Refika arasındaki konuşmalara şahit olan Siret, Refika'ya oğlunu hatırlatır ve kendisinin yanlış anlaşılacağı endişesiyle Erzurum'a tayin isteyerek aradan çekilir.

Romanda çalışmamız bağlamında dikkat çeken nokta, biri alafranga (Necibe), ikincisi anne ve zevce (Refika), üçüncüsü Avrupa'dan gelmiş olan macera kadınının (Ogustin) mukayese edilmesidir (Enginün 1995: 106). Necibe'nin taklitçiliği, Ogustin'in yuva yıkıcılığı karşısında Refika'nın annelik ve zevcelik rollerini benimsemesi, hatta olay örgüsünün merkezinde yer alan ve idealize edilen kadının romanın isimlendirilmesinde "Raik'in Annesi" şeklinde belirtilmesi, karakter isminin de "eş, zevce" (TDK, 2011) anlamlarına gelmesi Halide Edip'in işaret ettiği ideal kadın profilinin özelliklerini ortaya koyar. Buna göre gerek Siret'in arzuladığı kadının özellikleri gerekse Refika'nın annelik ve sadelik bağlamında vurgulanan nitelikleri kadının modernleşmeye ne ölçüde ayak uydurması gerekliliğine işaret eder. Refika'nın dışarı çıkması, kendi duygu ve tercihleri olması dolayısıyla yeniliğinden söz edilebilir; ancak Halide Edip'in romandaki vurgusu bu yenileşen/bireyleşen kadının geleneksel vasıflarını koruyarak gerçekleştirilmesi yönündedir. Nitekim Hülya Argunşah'ın da belirttiği üzere bu dönemin yeni kadınlarından yeni insanı yetiştirmeleri beklenmektedir (Argunşah 2015: 31). Romanda Refika bağlamında gündeme getirilen bu durum, muhafazakârların kadına yükledikleri misyonu, aileyi toplumun yapıtaşı görmelerini ve değişimin tedricen gerçekleşmesi yönündeki beklentilerini karşılar niteliktedir. Öyle ki Robert Nisbet'in de belirttiği üzere muhafazakârlar kadına eş, anne ve kız çocuğu olarak değer verdiklerinden (Nisbet 2014: 83) onun daha çok aile içi rolleriyle topluma katılmasını amaçlar. Bu durum, kadının kendi imkânları dâhilinde modernleşmeye katılımını sağlar.

Refika ile Seviyye Arasında: Macide

1910 tarihli *Seviyye Talip*'te üç tip kadın işlenir: Gelenekçilik hala, aşırı Batılılaşma Seviyye ve ideal modernleşme Macide üzerinden temsil bulur. Romanın anlatıcısı Fahir, Avrupaî fikirlerle yetişmiştir ve vefat eden annesinin arzusu üzerine, geleneksel kadın algısını sürdürmekte olan halasının kızı Macide ile evlenir. Felsefe öğrenimi için İngiltere'ye giden Fahir, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ülkesine geri döner, *Türk inkılâbında en esaslı değişmelerin, kadını değiştirmekle başlayacağına kanidir* (Enginün 1995: 107). Bu düşünceyle karısı Macide'ye geleneğin tekâmülü bağlamında ideal bir dönüşüm yaşatmaya çalışan Fahir, romandaki muhafazakâr modernleşme fikrinin sözcüsü ve uygulayıcısı konumundadır. Ancak Fahir'in Seviyye ile olan münasebeti durumu değiştirir. Romana ismini veren Seviyye, Fahir'in yakın arkadaşı olan Numan'ın amcası Talip Bey'le kendi arzusuyla evlenmiş, daha sonraysa kocasıyla anlaşamadığından piyano hocası Cemal Bey'e âşık olarak onunla gayrimeşru birliktelik yaşamaya başlamıştır. *Hakkındaki dedikodular ve çeşitli tesadüflerle* (Enginün 1995: 107) Macide ve Fahir'in hayatına giren Seviyye, zamanla Fahir'in ilgisini çeker ve Fahir tüm aile bağlarına ve ideallerine aykırı bir biçimde Seviyye'ye müptela olur; roman her iki karakterin de felaketiyle sonuçlanır. Eserde olaylar Seviyye'nin çevresinde gelişse de yeni kadın algısı bağlamında asıl söylem Macide etrafında şekillenir. Buna göre Macide'nin, annesinin gelenekçiliği ve Fahir'in yenileşme arzusu arasındaki bocalayışı ve Seviyye'nin hayatlarına girdikten sonra aşırılışması, kadının yenileşmesine dair süreci ifade etmektedir.

Fahir'in İngiltere'den dönüşü ile başlayan romanda öncelikli olarak kadının geleneksel görünümü ve toplumsal statüsü üzerine görüşler belirtilir. Fahir, genelde Osmanlı kadınlarında, özeldeyse karısı Macide'deki uysallığın, ilgisizliğin, kapalılığın, özensizliğin Meşrutiyet'ten sonra değişip değişmediğini sorgular:

“Ulusun donuk, sıralar arkasında hareketsiz kalanları! Onlar da sonunda uyandı mı? Duvarlar arkasında bütün dünyaya ilgileri kocaları için olan zavallı kadınlar! O kocaların ruh hallerine yabancı mı kalıyorlar? Zavallı kadınlar, ne kadar gevşek, ne kadar hararetsizdiler! Bundan da sorumlu olanları çok sonra anladım ya...” (s. 13)⁷

Fahir bu sorgulamanın ardından toplumda karşılaşılan iki karşıt kadın tipinden bahseder. Birinci tip kadınlar *mutaassıp* olarak nitelenirken ikinci sınıftakiler yeni koşullara uygun bir *eğitim görmeden*, bir *ahlak olgunluğu geçirmeden* hürriyeti elde etmeye çalışan *züppelerdir*. Buna göre birinci tiptekiler kadını *esir* yapacakken ikinciler *süslü oyuncağa* çevirecektir. Fahir, bu iki farklı uçtaki kadına ilaveten olarak üçüncü bir tipten bahseder. Bu da, sayısı az olmakla beraber, kocasına arkadaşlık, yetişecek nesle annelik yapan kadınlardır. Fahir, bu üç tip kadından hangisini savunacağını ve tavsiye edeceğini henüz kestirememektedir; çünkü ona göre toplum şartları kadınlar için derin düşünmeye elverişli değildir (s. 14). Roman, bundan sonra Fahir'in tasnifine uygun nitelikte üç tip kadın üzerinde şekillenecek; özellikle Macide'nin annesinin etkisinden çıkıp Seviyye'nin konumuna doğru gidişi konu edilecektir.

Fahir'in halası (Macide'nin annesi), romanda gelenekçiliği temsil eden ve romanın tamamında değişime karşı radikal tepkiler üreten bir tiptir. Bu bağlamda Fahir'in yukarıdaki tasnifine göre birinci grup kadınlar arasındadır. Hürriyeti kadınlardan çok erkekleri ilgilendiren bir mesele olarak yorumlayan hala, bu türden tepkileriyle Macide'yi de tesiri altında bırakır. Macide'ye bu tesire karşı

⁷ Sayfa numaraları şu baskıya aittir: Halide Edip Adivar, *Seviyye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1987.

kocasının dünyasına da girmeye çabalar. Fahir, Macide'nin bu geleneksel görünüşünü ve düşünme biçimini hoş karşılar; Macide'nin süslü kadınlar üzerine sorgulamasıysa *orta yol* teklifinde bulunur (s. 18). Fahir, İngiltere'ye gitmeden önce karısı ile ilgili menfi düşüncelere sahip olsa da dönüşünde ona ilgisi artar. Hürriyetin ilanı sonrasında idealize ettiği kadını üretmeyi kendine bir görev addettiğinden Macide'yi boş bir levha olarak gördüğünü söylemek mümkündür:

“Bu üç yıllık ayrılıktan sonra Macide'ye karşı görüşüm, duygularım değişiyor; onun ciddiyetine, ağır başlılığına, aynı zamanda güzelliğine bağlılığım artıyor. Yalnız ufak bir korkum var; sanıyorum ki, onun epeyce direnen eskiye bağlı bir yaratılışı var. Buna razı olacağım, ama bu eskiye bağlılık, kökleşmiş bir taassup eseri olmasın diye korkuyorum. Bu kadar değişiklik geçiren yurdumun benden beklediği görev Macide'nin, Hikmet'in yüzü ile kaşıma çıkıyor. Belki gelecekte yeni neslin kadınlarına okullar, geniş fikirler, sağlam düşünceler verecek; eğitim ve öğretimin araçlarını hazırlayacak. Fakat bizim gibi Avrupa görmüş gençlerin en büyük görevi evinde şimdiki zaman kadınlarını uyandırmak, onları hayata hazırlamak ve ulusun ilerlemesi için hayırlı işlere itelemek...” (s. 18)

Dikkat edilirse Fahir'in kendine edindiği misyon, kökten devrimci bir amaca dönüşmez; o daha ziyade kadının değişimiyle ailenin, ailenin değişimiyle de toplumun dönüşümünü amaçlar ki bu türden aşamalı değişim arzusu muhafazakâr düşünme biçimi ile ilgilidir. Fahir, Macide'nin geleneksel değerleri üzerine şekillenen bir dönüşümü arzular ve bunun birdenbire olamayacağını da farkındadır. Nitekim Macide, alafranga bir tip olan Numan'ın düğün davetine iştirak etmek istemez; kadın-erkek karışık düzenlenecek yemeğe geleneksel hassasiyetlerini öne sürerek katılmayı reddeder:

“(...) Ben Türk kızıyım. Senin gibi İngiltere'de bulunmadım. Frenk karıları gibi öyle açık saçık yabancı erkeklerin yanına çıkamam. (...) Ben biliyorum zaten; iki yıl Avrupa gördünüz mü, bizi beğenmez oluyorsunuz. Benim cahilliğimden, kabalığımdan sıkılıyorsan düğüne yalnız git. Ben öyle yere gidip de herkesin eğlencesi olamam. Sen orada kafana uygun bir kadın bulursun...” (s. 21)

Fahir, Macide'nin tepkilerine karşılık verdikten sonra pişmanlık duyar; onun ruh halini anlamaya çalışır ve onunla zıtlaştıkça halasının Macide üzerindeki tesirinin artacağını görür. Fahir, Numan'ın evindeki alafranga züppeleri gördükten sonra da Avrupa'dan gelmiş bilinçli bir Batıcı olarak nasıl hareket etmesi gerektiğini sorgular (s. 22-23). Bu bağlamda Fahir'in uyumlu yenileşme arzusu açığa çıkar. O, Macide'nin ne annesi gibi taassup sahibi bir gelenekçi ne de Numan'ın davetindekiler gibi boş bir gösteriş düşkünü olmasını istemektedir. Buna göre Fahir'in teklif ettiği üçüncü yol, uyumlu dönüşüm bağlamında muhafazakâr modernleşme biçimine tekabül eder. Macide'ye hem itaatkâr bir eş olduğundan hem de kocasının radikal tepkileriyle karşılaşmadığından zamanla Fahir'in amaçladığı yönde değişmeye başlar:

“Onun sertliklerini gidermek, doğru düşünmeye alıştırmak için ne kadar uğraşıyordum. Bununla beraber bütün eski esaslarını, doğru sandığı düşünme biçimini bir paçavra gibi fırlatmamasına, her yeni şeyi zayıf bir şımarıklık ile kabul etmemesine memnundum. Macide ciddi tasarılarında kararlı, yalnız muhakemesi doğru değildi. Dürüst hissedip, dürüst görmeye alıştırılırsa, şüphesiz, şu buhranlı devirde gerekli kadınlardan olacaktı. Macide'nin düşünce terbiyesi ile bu kadar uğraşmam, millî ve sosyal bir ihtiyaç ve tecrübe üzerine kurulmuştu. Bu, bir ilerleme şekli ki, duvarlar arkasında gelecek neslin terbiyesiyle başlıyor.” (s. 34)

Görülüyor ki Fahir'in Macide üzerinde amaçladığı dönüşüm, sadece karısıyla uyumlu bir hayat yaşama isteğinden kaynaklanmaz; ona göre kadının dönüşümü ile toplumun dönüşümü arasında doğrudan ilişki söz konusudur. Çünkü toplumun dönüşümü en küçük birimden, yani aileden başlar. Aile, bireyi de aşan yapısıyla muhafazakâr toplum modelinin temelini teşkil eder (Özipek 2017: 59). Buna göre Halide Edip'te kadının dönüşümünün modernleşmeyle eşdeğer olduğu iddiası açıklık kazanır ve yazarın özelde kadının geneldeyse Türk modernleşmesinin muhafazakâr bir üslupla sürdürülmesine dair görüşü belirginleşir. Macide, iki vazgeçilmez arasında trajik bir bocalama yaşamaktadır; bir tarafta *geçmiş*, alışkanlıkları ve kök değerleri temsilen annesi, diğer taraftaysa *şimdi* ve *geleceğini* ifade eden, kocası ve çocuğunun babası Fahir vardır. Buna göre Macide ne geçmişini inkâr edebilmekte ne de geçmiş değerleriyle sahiplendiği şimdikiyi reddetmektedir. Dikkat edilirse Macide'nin çatışmalarıyla modernleşme sürecindeki Osmanlı toplumun çatışmaları aynı yöndedir. Bu durum romanda da açıkça belirtilir:

“Bütün ulusumuzun yakalandığı azaplı hastalık, yeni ile eskinin çatışması, anılarımızla, geçmişimizle, çocukluğumuzla bağlı olduğumuz ve sevdiğimiz eski! Sonra gelecek yolunu açarak biricik sağlam, dik, bizden çaba ve direnme bekleyen yeni! İkisi arasında duraksayarak bekleyen bu elemanları ileri sürmek için ne kadar sabır gerekli idi. (...) 'Eski'yi saygılı bir biçimde gömmeye çalışırken, 'yeni'nin bütün erdemliklerini, fakat taklitten uzak, önemini göstermeli. (...) [B]iz maymun gibi başka uluslara benzeyecek değiliz. Biz olgunlaşmış, insancıl görüşleri hayatına uygulamış, Batı'nın ilerleyişini kabul etmiş uygun ve bütün anlamıyla ırkının eğilimlerine bağlı yeni Türkler olacağız, işte bunu Macide'nin dar hayatına uygulayarak yavaş yavaş anlattım.” (s. 40-41)

Macide Fahir'in çizdiği yol üzerine değişmeye başlar; vaktini okumaya harcar, İngilizce alfabeler, coğrafya, tarih kitapları ne bulursa okur, ev işlerini dahi ihmal etmeye başlar. Diğer taraftan daha önce tepki gösterdiği kadın-erkek karışık oturmayı da benimser; Numan ve karısı Samime ile diyalogunu ilerletir. Ancak bu süreçte Macide'nin değişimi Fahir'in arzuladığı seviyenin ötesine geçmeye başlar. Samime'den Seviyye'nin kocasını terk ederek piyano hocası Cemal Bey'le evlilik dışı bir hayat sürdürdüğünü öğrendiğinde tepkisi Fahir'in çizmeye çalıştığı sınırların dışına çıkar; “(...) [A]şk en yüksek nikâhtır. İki kişiyi ondan başka bir şey bağlayamaz” (s. 46) ifadesiyle bu gayrimeşru ilişkiye sıcak bakar. Fahir, Macide'nin bu yönde düşüncesine evlilik ve ailenin kıymeti bağlamında tepki gösterir ve karısının bu denli hızlı dönüşümüne şahit olmak istemez (s. 47). Ertesi günse Macide piyano dersi almak istediğini belirtir (s. 47) ki İnci Enginün'ün belirttiğine göre Ahmed Midhat Efendi'den itibaren evlerde piyanonun bulunması ve dönem kadınlarının mutlaka piyano çalmak istemesi zevk değişmesinin sembolü olmuştur (Enginün 2000: 159). Buna göre Macide'nin piyano çalma isteği, dönüşümünün/modernleşmesinin tescili olarak yorumlanabilir. Macide'deki zevk değişimi kıyafet alışkanlıklarında da görülmeye başlar. Yeni hanımlar gibi giyinmeye çalışan, tuvalete merak salan, modayı takibe başlayan Macide'nin bu türden şekilci değişimine karşın Fahir eski düz, uzun entarileri özler (s. 52). Fahir Londra'dan döndüğünde sade, utangaç, Numan'ın yanına başörtüsüyle bile çıkmaya çekinen Macide şimdi aynanın karşısında muzaffer duran, yarı dekolte elbiseyle Cemal'in evine gidebilen bir kadına dönüşür. Fahir, karısındaki bu değişimi çevrenin kadın ahlakı üzerine etkisi olarak yorumlar (s. 77). Öyle ki Fahir'in arzuladığı değişim kadının aile içi rollerinden yola çıkarak topluma sirayet edecekken Macide'nin ulaştığı sonuç toplumun/çevrenin kişiliği, alışkanlıkları değiştirmesi yönündedir. Bu durum, şüphesiz, Fahir'in kurduğu kadın-toplum denkleminin tam tersi istikametindedir. Bu çerçevede, Tansu Bele'nin de vurguladığı üzere, denilebilir ki Halide Edip Türk toplumundaki kadının varoluş ve direnme gücünü Batı'dan değil, geleneksel

Türk aile yapısında alacağını savunur. Yani erkek ne kadar Batılılaşsa da kadın onun için hep doğulu ve mistik duygu alanının simgesi konumundadır (Bele, 2010: 49).

Romana kadınlık bağlamında aşırılığı ve aykırılığı temsil eden Seviyye, başlangıçta muhafazakâr görüşlere sahip Fahir'in tepkisiyle karşılaşsa da musikinin tesiriyle onu etkisi altına alır. Batı'yı iyi tanıyan, modernleşmeyi taklitten öte gelenek temelli bir bilinçle uygulamaya çalışan ve bu türden görüşlerini karısı Macide üzerinde uygulamaya çalışan Fahir, Seviyye'ye müptela olduktan sonra tüm değerlerini yitirir; hatta ona ulaşmak, onu kendine ait kılmak için en çirkin yollara dahi tenezzül eder. Buna göre Seviyye'nin, romanda hem Macide'yi hem de Fahir'i muhafazakâr düşünce ve yaşayıştan uzaklaştıran karakter olduğunu söylemek mümkündür. Kendisi de aile yaşantısıyla, kadın kimliğiyle, kararlarındaki radikalliğiyle karşı-muhafazakâr olarak nitelenebilecek olan Seviyye, Hülya Argunşah'ın belirttiği üzere kendi kendine yeten, hayatına dair kendi kararlarını çekinmeden alan, kendisi olmayı örnekleyen ve aldığı kararlarla verili sınırları zorlayarak anarşi yaratan yeni kadındır. Çünkü o, geleneksel bağlamda erkeğin güdümünde kalan itaatkâr kadından farklı olarak toplumun henüz hazır olmadığı güçlü ve kararlı kadını temsil eder; tercihleriyle tüm toplumu karşısına alabildiği için kadının bireyleşmesi yolunda devrinin kadınlarına öncülük eder (Argunşah 2015: 34). Seviyye'nin tüm bu özellikleriyle Türk romanına Halid Ziya'nın Bihter ile açtığı yolu sürdürdüğü söylenebilir. Daha öncesinde Tanzimat romanında karikatürize edilen alafrangalık, Halide Edip'te gündelik hayatın bir parçası olarak sıradanlaştırılır; Seviyye, bir önceki bölümde örneklenen Necibe'den de farklı olarak alafrangalığı vurgulanmaksızın gerçekçi bir tarzda okuyucuya sunulur. O, yetişme çağından itibaren cüretkârdır, kararlardır; geleneksel toplum düzeninde çevreyi dikkate almayacak, kendi tercihlerini tüm değerlerden üstün tutacak kadar özgüven sahibidir. Tansu Bele, Fahir'in Seviyye'ye tutulmasını onun bu tür özelliklerine dayanarak açıklar; *Seviyye toplumda özlenen ve aranan özgürlük düşününün kadında simgeleşen biçimidir. O dönemin alafranga yaşama özenen yapay, yüzeysel görünümlü Türk salon yaşantılarında bile eleştirilir; çünkü içinden geldiği gibi, duyguları ve düşünceleri doğrultusunda özgürce davranan, kişilik sahibi bir kadındır* (Bele 2010: 56). Halide Edip'in romanlarında daha sonra Handan ve Kâmuran'la sürdürülecek olan bu çizgi, Türk romanında kadının bireyleşme serüvenini de yansıtmaktadır.⁸ Diğer taraftan Seviyye'nin aykırı nitelikteki bu yaşayış ve düşünme tarzı, dönemin şartları çerçevesinde karşılık bulamadığından cezasız kalmaz. Kadının *hayatını bizzat şekillendirebilme kararlılığı-altı sosyal bilinçle doldurulamadığından olmalı- yine bir erkeğin elinde aşılanılır. Sınırları aşan şeytan kadın cezalandırılır, verilenle yetinen 'masum' kadınsa kendisine sunulan alan içinde saygınlığını koruyarak dönüşümünü sürdürür* (Argunşah 2015: 35). Özgür yaşantısına bedel olarak yine kadınlık bağlamında güçsüzlüğü vurgulanan Seviyye, tüm bilinçli Batılılığı ile muhafazakâr bir dönüşüm arzusunda olan ancak teorisi uygulamada karşılık bulamayan Fahir ve kocasına ideal eş olmak için çabalarken alafrangalık tuzağına düşen Macide, romanın başında Fahir tarafından ifade edilen "toplum şartlarının kadınlık için derin düşünmeye elverişli olmadığı" görüşünü destekler durumdadır. Yine de tüm bu çatışmalar karşısında en masum kalanın Macide olduğunu söylemek mümkündür. Macide, *Raik'in Annesi'ndeki Refika'ya nazaran daha Batılı bir*

⁸ 1913 tarihli *Son Eseri*, bireyleşen kadının farklı bir örneğini sunar. Roman, meşhur romancı Feridun Hikmet'le kendisini Avrupa'da kabul ettirmiş bir ressam olan Kamuran arasında gelişen aşkı konu edinir. Kamuran, Batı kültürüyle yetişmiş, Batılılığı hayatına sindirmiş bir kadındır ve o, ağabeyi Asım'ın karısı Mediha'yı elinden alan Feridun Hikmet'e aşık olsa da kendi kararlarının ve hislerinin peşini bırakmaz, karşılaşacağı tüm tepkilere rağmen bu aşkı yaşamayı sürdürür. Yaşam tarzı ve ilişkileri tam manasıyla Batılı ölçülere uygun olan Kamuran, taklitçi olmaması dolayısıyla züppelikten uzaktır. Kamuran bu özellikleriyle bireyleşen kadının uç bir örneği olsa da romanın sonunda, diğer romanlardaki Batılı kadınlar gibi, felakete uğrar. Romanda Kamuran'ın karşısına ideal bir kadın koyularak karşıtlık kurulmaz. Dolayısıyla muhafazakâr kadın vurgusu bu eserde söz konusu olmaz.

görünümüne kavuşsa da Seviyye kadar serbest bir hayat süremez. O, kocası Fahir'e *arkadaşlık* edecek bir eş olma yolunda değişime maruz kalırken Fahir'in arzuladığından kısmen uzaklaşsa da Seviyye gibi tüm geleneksel değerlerinden taviz vermez.

Diğer taraftan Fahir, Meşrutiyet şartlarında modernleşmenin ideal bir sürece dönüşeceğine inanırken sonuç beklediği gibi olmaz. Meşrutiyet ilk zamanlarda memlekette büyük beklentilere, hayallere kaynaklık etse de uygulamada farklı yönde karşılık bulur:

“Şimdi, fırka kavgaları, temizlenmeyen eski kirli unsurun çevreye yayılan fitneleri, manevi yıkıntılılarıyla, memleket[te], bir çatışma sahnesi arasında ürkütücü bir homurtu dolaşiyor, ahali azgın; olağanüstü bir şey yapmak istidadını gösteriyor...” (s. 116).

Dikkat edilirse romanda sosyal-siyasi şartların gelişimiyle kadın meselesinin işleniş şekli arasında paralellik söz konusudur. Meşrutiyet'in beklenen aksine memlekette çatışmaları artırması gibi Fahir'in kadının değişimi ve bu yolla toplumun tedricen modernleşmesi üzerine idealleri de akamete uğrar. Nitekim bu paralellik romanda “Bütün memleketi, bizim hayatımızın büyük çapta bir örneği olarak görüyorum. Hâlbuki suç ne bende, ne de memleketin yenicilerinde idi. Hepimizin iyi niyeti, çabası, fedakârlığı, toplum zaafalarının, insanlığın yenemediği suçların önünde darmadağın oluyordu” (s. 117-118) şeklinde ifade bulur. Fahir'in Seviyye'yi güç kullanarak lekeledikten sonra hissettikleri ile ülkenin Meşrutiyet sonrası geldiği durum aynı yödedir (s. 126). Daha önce de belirtildiği üzere Halide Edip'in kadının modernleşmesi ile Türk toplumunun modernleşmesi arasında kurduğu koşutluk da bu bağlamda tekrar açığa çıkmış olur. *Seviyye Talip*, her ne kadar aşk çatışmaları merkezinde gelişse de romanın arka planında, aşk temasını da bastırarak nitelikte sosyal tenkidin varlığından söz etmek mümkündür.

Seviyye ile Macide Arasında: Handan

1912 tarihli *Handan*, Halide Edip'in dördüncü romanıdır. Önceki romanlarında evvela Refika ile kadının annelik vasfını öne çıkaran Halide Edip, *Seviyye Talip*'te Macide'nin muhafazakâr bir yaklaşımla modernleşmesini idealize etmiş, Seviyye'nin bireyliğini ilan ederek kadının sosyal şartlarda konumlamasına yeni bir yaklaşım sunmuştur. *Handan*, tüm bu tecrübelerin sonunda, yine başkarakterden ismini alarak bir şahıs romanı olmuş ve Macide'nin eğitimliliğiyle Seviyye'nin bireyliğinin bulunduğu noktada varlık göstermiştir: *Handan, önceki romanın iki kadın karakterinin bir adım sonrasındır. Ne Macide gibi tesadüfi bir eğitim sonucu ne de Seviyye gibi sadece sanat duyarlılığı olan tek yönlü bir kadındır* (Argunşah 2015: 37). *Handan*, Macide gibi sonradan eğitim olarak değişime uğramaz; o, çocukluktan itibaren İngiliz terbiyesi etrafında yetişir. Diğer taraftan Seviyye gibi aşırı serbest, toplum normlarına aykırı nitelikte eylemlerde de bulunmaz; ancak Seviyye kadar kendiliğinin farkındadır. Bir sanatçı olarak Seviyye daha çok duygularının esiri iken Handan duygularını aklıyla kontrol etmesini bilir. Bu karşıtlıklar çerçevesinde çok yönlü bir karakter olan Handan, sosyal, siyasal ve kültürel meselelerde de söz sahibidir. Bu çerçevede Halide Edip'in Handan'la birlikte devrinin kadınına yeni bir açılım kazandırdığını söylemek mümkündür. Veysel Şahin de Handan için dönemin yeni kadın imgesi olduğunu belirtir. Bu çerçevede *Handan, kadının sadece cinsel bir meta olmadığını ve erkeklerin bedensel ve ruhsal olarak kendilerini kullanamayacağını ortaya koyan sihirli bir otoriter dişidir* (Şahin 2014: 178).

Refik Cemal, Server, Handan, Neriman, Hüsnü Paşa, Cemal Bey arasındaki mektuplaşmalardan oluşan *Handan*'da yazarın önceki romanlarından farklı olarak tek bir bakış açısı ve anlatıcı yoktur. Her karakterin yazdığı mektupta anlatıcı konumunda olması, romandaki sosyal söylemi daha örtük bir

hale getirir, karakter üretimi ve olay örgüsüne daha gerçekçi bir nitelik kazandırır. Romanda “Cemal Bey’in alafrağa kızları”ndan olan, aldığı eğitimler ve yetiştirme tarzıyla Batılılığı benimseyen Handan’ın sırasıyla sosyalist Nazım, Hüsnü Paşa ve Refik Cemal’le yaşadığı aşk ilişkisi anlatılır. İnci Enginün, Handan’ın da, hayatına giren erkeklerin de Avrupaîliğini vurgular; bu kahramanlar yabancı dilleri ana dili gibi konuşurlar ve Fransa, İngiltere ve İtalya’da yaşarken kendi ana vatanlarında gibi hiç yabancılaşmazlar (Enginün 1995: 132-133). Roman, Refik Cemal’in Server’e evlendiğini müjdelediği mektubuyla başlar. Cemal Bey’in alafrağa kızlarından en sessizini ve sakinin tercih eden Refik Cemal, bu seçiminde *muhafazakârlığının* etkili olduğunu belirtir (s. 11)⁹. Neriman, aslında Cemal Bey’in yeğeni, Handan’ınsa kuzenidir; ancak Cemal Bey Neriman’ı kendi kızlarından ayırmamıştır. Alafrağalığın aşırılığını sevmeyen Refik Cemal, Neriman’la evliliğinde mutludur. Romanın başından itibaren Neriman’ın dilinde hep Handan vardır; kuzenine karşı büyük bir hayranlık besleyen Neriman’ın bu tavrı, başlangıçta Refik Cemal’in Handan’a tepki göstermesine neden olur. Romanın bu ilk mektubunda Handan’ın kişiliği ve görüntüsüne dair ayrıntılar da verilir. Yirmi üç yaşında, akıllı fakat güzel olmayan Handan inanç bakımından da fazla hassas değildir (s. 16). Neriman, Handan’a beslediği muhabbeti her fırsatta dile getirdiğinden hep geri planda kalmıştır; öyle ki bu muhabbet yer yer aşırılıklar da içermektedir. Neriman’ın kocasının Handan’la evli olduğunda daha mutlu olacağını söylemesi (s. 124) ya da Handan hastalandığında onun yerine oğlunun hasta olmasını istemesi (s. 176) bu tür aşırılıklardandır. Neriman, daha önce Refika ve Macide’de görüldüğü üzere kocasına eş ve arkadaş olma gayretinde olan bir kadındır; ancak o, karşıtını oluşturan Handan karşısında sönük kalır ve bu durum, önceki örneklerin aksine Neriman’ın örnek bir muhafazakâr kadın olarak idealize edilmesine izin vermez. *Neriman, hayatın sıradanlaştıran otoriter normlarına pasif olarak kendini uyduran, hayatın akışını ve kendi benliğini sorgulamadan anne, arkadaş, melek imgelerini üzerinde taşıyan geleneksel kadın imgesinin görüntüsüdür* (Şahin 2014: 179). Neriman romanın başından itibaren Batılı bir görünümde; piyano çalar, edebiyatı sever ancak memleketinde olan biten karşısında son derece duyarsızdır. Refik Cemal’in ifadesiyle “[ç]arkları artık levsten, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin makinesini gör[mez]. Kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek iste[mez]” (s. 27). Dikkat edilirse Neriman, Türk romanının erken dönem örneklerinde idealize edilen kadınların özelliklerini taşır. Örneğin Ahmed Midhat’ın *Felâh Bey’le Rakım Efendi*’de Canan’dan ya da alafrağa Mihriban’dan beklentisi bu yöndedir; hatta Halide Edip’in Refika’sı da aynı özellikleri sürdürür. Görülüyor ki evine, kocasına bağlı ve eğitilmiş muhafazakâr kadın tipi artık Meşrutiyet sonrasında beklentiyi karşılamaz; ideal kadın güçlü aile bağlarına sahip olup Batı’yı doğru tanımakla beraber sosyal ve siyasal meseleler karşısında da fikir sahibi olmalıdır. Bu bağlamda Neriman’ın kendi eksikliğini Handan’a hayranlık besleyerek gidermeye çalıştığı söylenebilir ve bu durum Handan’ın roman boyunca idealleştirilmesini pekiştirir. Dolayısıyla Halide Edip’in *Handan*’da öncekilere benzer ancak onların aşırılıklarından sıyrılmış yeni bir kadın tipi tasarladığını söylemek mümkündür. Bu yeni kadının da muhafazakârlıkla irtibatlandırılabilir tavrı ve söylemlerinden söz edilebilir.

Romanda kendine ait bir fikir ve his dünyası olduğu her fırsatta vurgulanan Handan’ın Neriman’a yazdığı mektupta Nazım’ın amcası Selim Bey’den bahsederken onun özellikle dini algılayış biçimini benimsediğini belirtmesi muhafazakâr tarafını açığa çıkarır:

“Onun dinden bahsedişini pek severim. Onun inandığı Allah hiç de benim çocukluğumda söyledikleri gibi bu kadar çok insana bu kadar çok ceza eden mabuda

⁹ Sayfa numaraları şu baskıya aittir: Halide Edip Adıvar, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

benzemez. Çocukluğumda tasavvur ettiğim Allah, kadir-i mutlak surette günahları, sevapları tartardı, müthiş olan adaletine hiç de merhamet karıştırmazdı. En küçük yaramazlıkları bile görünmez bir gözün gözetlediğini ve bellediğini hissedirdim. Çocukluğumun bütün neşesini kaçıran bu kudrette korkunç ezeli bir güzellik vardı. Bununla beraber yine içimde bir şey, bu insanları ve dünyaları yaratan kudrette bütün kendi tabii kanunlarını isterse- ve hatta bazen bizim fani dualarımızla- değiştirecek bir şey olduğuna kani idim.” (s. 51)

Handan, devamında, Selim Bey’in temsil ettiği cennetten kovmayan, işkence etmeyen, korkutmayan, kimseyi yakmayan, ruhu doyuran İslamiyet’i benimsediğini belirtir. (s. 52) Burada, öne çıkan özellikler itibariyle daha çok merhamet esasına dayalı bir din algısı söz konusudur. Handan’ın tepkisi, daha çok geleneksel inanç şekline yöneliktir. Halide Edip’in daha sonraki romanlarında tasavvufla ilişkilendirilecek olan bu yaklaşım, muhafazakârlığın dini algılayış şekliyle bire bir uyum gösterir. Muhafazakârlar, dini toplum organizmasının önemli bir parçası olarak görürler ve özellikle kişinin kendi denetimini sağlaması için bir disiplin aracı olarak benimserler. Muhafazakâr anlayışa göre din, daha çok geleneğin sürekliliğinin sağlanması, toplumsal denetimin sağlanması, kişinin iç huzura ulaşması amacıyla gereklidir; buna karşın muhafazakârlar Beneton’un da belirttiğine göre ateşli mümin kişiler değildir. Onların dikkate aldıkları ve savundukları din, gelenek meselesindeki eklektik tavırlarında görüldüğü gibi, sınırlıdır ve sivil vurguyla öne çıkmaktadır (Beneton, 2016: 112). Romanda da Handan’ın benimsediği din anlayışı aşırılıktan ziyade uyumluluğu, sevgiyi ve şefkati merkeze alırken henüz toplumsal fonksiyon üstlenmez. Daha ziyade bireyin iç ferahlığını ve inanca yönelik ihtiyacını gidermeye yöneliktir.

Selim Bey’in yeğeni Nazım, sosyalist düşünceye sahiptir ve Handan’ın akli yeteneklerini keşfettikten sonra onunla ilgilenmeye, onu eğitmeye başlar. Nazım, Handan’ı benimsediği ideolojinin bir neferi yapmayı amaçlarken memlekette olan bitene duyarsız kalmayan Handan, değişimin itidalle ve bilinçle gerçekleşmesi taraftarıdır. “Benim en büyük emelim bütün Anadolu’da dolaşarak halkın ruhunu, dimağını uyandırmak için vaaz etmek (...)” (s. 60) düşüncesinde olan Handan’a Nazım; “Ruhlarını, dimağlarını yükseltmek istediğin bu adamların evvela bu siyasî zincirden kurtulmaları, başka bir idare altına girmeleri lazım geleceğini düşünmedin mi?” (s. 60) şeklinde karşılık verir. Burada Handan toplumsal dönüşümü eğitimle yaygınlaştırmayı hedeflerken Nazım devrimci bir tavır takınmaktadır. Handan’ın siyaseti bir çözüm yolu olarak benimsememesi, Özipek’in muhafazakârlar için vurguladığı *siyaseti ikincil bir etkinlik alanı olarak görme* (Özipek 2011: 24) ilkesiyle uyum gösterir. Diğer taraftan Hülya Argunşah’a göre Handan, toplumsal meselelere uyanmış olsa da Anadolu’yu dolaşma amacını gerçekleştirmediğinden kendini henüz aşamamış dönem kadınının trajik bir örneği olarak kalır (Argunşah 2015: 41). Handan’ı sistemli bir program dâhilinde eğitmeye başlayan Nazım, toplum, kültür ve siyaset bağlamındaki görüşlerini ona aşılama başlar, yasak kitaplar getirir, “[m]emleketin halindeki müthiş sefaleti, fenalığı hissettirme[ye] ve bunun çaresini bulmak için düşünmeye sevk etme[ye]” (s. 77) çalışır. Handan’sa tüm bu çabalara rağmen kendi fikirlerini ve duruşunu muhafaza eder; [a]ltı ayın nihayetinde bütün sevdiği şeylerin imtizacıyla daha mütenevvi fakat Nazım’inkinden tamamen başka şahsiyet’e (s. 77) dönüşür. Burada Handan’da temsil bulan yeni Türk kadınının, Seviyye’nin bireyliğini ilan etmesinden sonra, kendi şahsiyet ve fikirlerini savunarak bireyliğini sürdürdüğü söylenebilir. Handan’ın Nazım’dan evlilik teklifi almasından sonra başka bir yönü daha açığa çıkar. Nazım’ın “[m]emlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız. Belki ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm. Siz, siz de bu ateş, bu kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz?” (s. 80) ifadeleriyle yönelttiği evlilik teklifini Handan

reddeder. Çünkü Nazım Handan'ı kendisiyle değil maksadıyla evlendirmek istemektedir (s. 80). Yukarıda belirtildiği gibi değişim için devrimci hareketleri ve siyasi girişimleri tasvip etmeyen Handan, buna ilaveten Nazım'ın duygusuzluğunu ve şefkatsizliğini de tenkit eder; buna göre ideal kadın Handan'ın evlilikte akıl ve duygu dengesi gözettiği açığa çıkar. Öyle ki Handan'ın kendisinden yaşça büyük ve olgun olan Hüsnü Paşa'yla evlenmesinde de aynı hassasiyet teşvik edici olmuştur denebilir.

Hüsnü Paşa'yla evlenip Paris'e yerleştikten sonra Handan'ın aile ve evlilik hususlarındaki muhafazakâr görüşleri de açığa çıkar. Hüsnü Paşa, evliliği manasız bulan bir mizaca sahiptir (s. 159) ve bu özelliğiyle romanda züppeliği temsil eder. Handan'la Paris'te yaşamaya başladıktan sonra aynı anda birkaç farklı metresle birliktelik kuran Hüsnü Paşa, Handan'ı da tamamen boşlamak istemez. Dolayısıyla Handan'ın, tüm ferdiyetçi tavırlarına rağmen erkek egemenliğinde yaşayan kadının devamı olduğu da söylenebilir. Diğer taraftan Handan, kocasının metresleriyle ilişkisine duyarsızmış gibi gözükse de evlerinde sürekli kavga vardır. Handan, evlilik kurumunun değerinin farkındadır; ona göre aile hayatında eşler birbirlerini tamamlayarak kişilik kazanır:

“(…) [İ]zdivaç bir erkekle bir kadını en temiz ve en ebedî bir rabita ile bağlayan şeydir ve bu mukaddes rabıtayı ihmal eden kadın ve erkek ebediyen mel'undur, mel'un olsun! Ne bir kadının, ne bir erkeğin hususiyetle bir kadının hayatında ikinci bir erkek olmamalı ve olamaz. Ve mademki bir kadına daima bir erkek lazımdır, bu sefil ve sırf insani ihtiyacı için değil, bir kadının hüviyetini ikmal eden bir erkek hüviyeti bu ikisinden tam ve mesut bir şey yapmak için lazımdır.” (s. 140)

Romanın başından beri kendi kararlarını verebilen, sosyal-siyasal duyarlılıklara sahip, Batı kültürünü bilinçle yaşayan ve özellikle Neriman'ın düşünceleri yardımıyla modern bir birey olarak nitelenen Handan'ın evlilik hayatı bağlamında ortaya koyduğu muhafazakâr tavır, kadının yenileşmesinde yaşanan bocalamalara işaret eder. Nitekim, önceki roman değerlendirmelerinde de tespit edildiği üzere, Halide Edip'te kadının modernleşmesi, sadece yeni insan tipinin ortaya çıkışına tekabül etmez; kadın, gelenekten kaynaklanan aile içi rolleri münasebetiyle modernleşmenin aile, ahlak, toplum gibi hususiyetlere yansıyan farklı açılımlarının kesişim noktasındadır.¹⁰ Bu çerçevede Handan'ın modern bireylik ile geleneksel cemaatçilik arasında sıkışıp kaldığından söz edilebilir.¹¹ Hülya Argunşah'a göre de “Handan, devrinin talepleri doğrultusunda zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş kadının sosyal hayatta karşılığını bulamayışı ve yok oluşunu temsil eder” (Argunşah 2015: 38). Bu çerçevede *Seviyye Talip*'te Fahir'in dönemi itibariyle kadın meselesini tartışmak için henüz erken olduğu yönündeki görüşünün Handan için de geçerli olduğu söylenebilir. Özetle, Handan ne Macide gibi sonradan

¹⁰ Murat Erol, ev ve medeniyet arasında kurduğu ilişkiyi yerlilik düşüncesi ekseninde açıklar: “Mekânın iç'e doğru organizasyonu *ev'e* ilişkindir. Dışa doğru organizasyonu ise *şehre* ilişkindir. Şehrin kendi içinde ve diğer şehirlerle organizasyonu ve ilişkisi ise *medeniyet* kavramı ile ilgilidir. O yüzden evin hareketi medeniyet demek, medeniyetin hareketi ise ev'in ne demek olduğudur. Şehrin ve medeniyetin hücreci evdir. Ev bir bütüncüllüğün ne olduğunu belirleyen en küçük birimdir” (Erol 2016: 100). Muhafazakârlığın da modernleşmeye karşı yerli tezler üretme çabasında olan bir düşünce sistemi olduğu dikkate alındığında, Erol'un evden medeniyete uzanan açılımını Halide Edip'in aile temasına yüklediği misyonla ilişkilendirmek mümkündür. Bu bağlamda Erol'un tespiti bir adım daha ileri taşınarak kadının da evi temsil ettiği söylenebilir.

¹¹ Zeynep Uysal, Halide Edip'in modern ferdiyetçilik ve geleneksel cemaatçilik bağlamında arabulucu bir yaklaşım sergilediğini vurgular: “Halide Edip'e göre toplumlar içinde istikrara da değişikliğe de ihtiyaç vardır. 'İçtimai nizamın terazisinde fert fazla ağır basarsa, değişiklik tabii şekilde değil, arbeye hâlinde olu[r]; cemaatin menfaat ve ihtiyacı fazla ağır basar, yani ferdi havada bırakırsa cemaatte müfrit istikrar ve onunla beraber inkıraz başla[r].’ Bu yüzden ‘muhafazakârlık’ ve ‘inkılapçılık’ arasında denge kurabilen toplumların ilerleyebileceğini düşünür” (Uysal 2006: 94). Romanda henüz bu türden bir denge kurulumu söz konusu olmadığından Handan'ın bocalaması döneminin şartlarına uygun niteliktedir.

eğitim olarak ideal bir ev kadını olabilmış ne de Seviyye gibi yalnızca kendi kararları ve tercihleri ekseninde bir hayat sürdürebilmiştir.

Romanda, tıpkı *Seviyye Talip*'in Fahir'inde olduğu gibi, evlilik ve aile bağlamında muhafazakâr fikirler sahip olan Refik Cemal, Handan'la yakınlaşp aşk yaşamaya başladıktan sonra bu duruşunu kaybeder. Refik Cemal, hakkındaki söylentilerden dolayı yurt dışına gitmek zorunda kalmış ve burada Handan'la tanışmıştır. İstanbul'da iken Handan hakkında menfi düşüncelere sahip olan Refik Cemal, kocası Hüsnü Paşa'yla mutsuz evliliklerinden dolayı Handan'a acımış ve onu yakından tanımaya başladıkça etkisi altında kalmıştır. Handan, kocası Hüsnü Paşa'nın aldatmaları ve ilgisizliği neticesinde buhran geçirip bilincini yitirir ve ona Sicilya'daki tedavi sürecinde refakat etme görevi Refik Cemal'e düşer. Bu beraberlik aşka dönüşür. *Önce Nazım'ın sonra Refik Cemal'in Handan'a tutkuyla bağlanmaları, onda maksatla birleşen yeni kadını bulmalarından kaynaklanır* (Argunşah 2015: 42). Handan ve Refik Cemal arasındaki aşk ilişkisi her iki karakterin önceki söylemlerine aykırıdır; ancak Handan'ın bilincini yitirmiş olması bu aykırılıktan aklanmasını sağlarken Refik Cemal'in durumu erkek egemen bakış açısı dâhilinde problem arz etmez. *Yazar, Handan gibi güçlü ve geleneklerine bağlı bir kadının arkadaşı Neriman'ın kocasıyla yakınlaşmasını bilinç yitimi sonrasında izin verir. Zira Handan kendi benliğinin yitik öznesini, bilincini kaybettikten sonra keşfeder* (Şahin 2014: 182). Handan bilincine kavuştuktan sonraysa hem kocasına hem kuzeni Neriman'a ihanet ettiği düşüncesinin verdiği azapla hastalıktan kurtulamayarak vefat eder ve onun vefatı modernlikle gelenek arasında sıkışıp kalan yeni kadının varlık göstermesinin, Seviyye'de de olduğu gibi, henüz erken olduğuna işaret eder. Nitekim cenaze İstanbul'a getirildiğinde Hacı Murat Efendi "İmansızlığın sonu budur, efendi. Acımana şaşıyorum. Allah ona ahrette yatacak yer verecek mi sanıyorsun? Bütün ömrü gâvur memleketlerinde geçti" (s. 244-245) ifadeleriyle, toplumun bu türden yeni kadına hazır olmadığını vurgulamış olur.

Handan'dan Sonra, Ayşe'den Önce: Kaya

1912'de yazıldıktan sonra önce *Tanın*'de tefrika edilen *Yeni Turan*, 1932 Türkiye'sinin politik ve ideolojik gelişmesini tasavvur eden siyasi ve ideolojik bir romandır. *Handan*'la peş peşe yayımlanan bu iki roman, birbirinden çok farklı gibi gözükse de bir cephesiyle birlikte düşünülebilir. Handan, sosyalist Nazım'ın ihtilal fikrine karşı çıkarak eğitim ve demokrasiyle ülkeyi değiştirebileceğine inanırken harekete geçemez; *Yeni Turan*'daki Kaya ise doğrudan bu türden bir maksat üzerine kurgulanır, "maksadın kızı" olur (Enginün 1995: 151-152). Aynı yılda yayımlanmış bu iki roman kadın merkezinde kurgulansa da kadının işleniş bakımından farklılaşır. Handan daha çok kendi hisleri, tercihleri, doğru ve yanlışlarıyla yaşayan bireyleşmiş kadını temsil ederken Kaya tüm hayatı, kişiliği ve kimliğiyle ideolojik bir görünüm sergiler. Hülya Argunşah da Handan ile Kaya arasındaki sürekliliğe dikkat çeker. Buna göre "maksadın kızı" olmayı reddettikten sonra mutsuz olan Handan'ın bu teklifi kabul etmesi durumunda olabilecekler Halide Edip'in zihnini meşgul etmiş olmalıdır ki Kaya ile bu sorunun cevabı verilir. İsmi gibi sert bir kadın olan Kaya, kendisiyle ve kadınlığıyla ilgili duygularını yok etmiş ve kendini feda edecek boyutta dava kadınına dönüşmüştür. Bu özellikleriyle Kaya Handan'ın tersine çevrilmiş halidir (Argunşah 2015: 44). Bir ütopya romanı olan *Yeni Turan*, Halide Edip'in diğer ilk dönem romanlarında daha örtük bir yapıda gündeme getirdiği sosyal ve siyasal problemleri geniş çapta ele alır. Meşrutiyet sonrası fikir hareketlerinden Türkçülüğü esas alan romanda Halide Edip'in makale ve fikir yazılarında tartıştığı çeşitli meseleler kurguya dönüşür. *Halide Edib'in Yeni Turan romanında kurduğu çatışma noktasını kadınların bu yeni düzen içerisindeki politik ve toplumsal konumunu belirleme mücadelesinin oluşturduğu söylenebilir* (Yıldırımaz 2015: 304-305). Roman, modernleşme bağlamında siyasi tartışmaları, geleneğin tekâmülünü, Doğu-Batı ve eski-yeni karşıtlıklarının nasıl sentezleneceğini, dinin bu süreçteki rolünü, ideal değişimin ölçülerini mesele

edinirken bilhassa kadının yenileşmesini asıl tartışma konusu olarak işler. Bu bağlamda romanda tartışılan konuların ve üretilen tezlerin muhafazakârlığın kapsamına girdiği söylenebilir. Yeni Osmanlılar partisinin başkanı Hamdi Paşa'nın yeğeni Asım'ın hatıralarından müteşekkil romanda siyasi tartışmalar, Hamdi Paşa ve Kaya arasındaki zoraki evliliğin gidişatı üzerinden işlenir. Basit bir olay örgüsüne sahip romanın asıl niyetinin geleneksel kaynaklardan beslenerek değişen/bireyleşen, sosyal-siyasal duyarlılıklara sahip olan muhafazakâr bir kadın yaratmak olduğu söylenebilir.

Yeni Osmanlı ve Yeni Turancıların amaçlarının kıyaslanmasıyla başlayan romanda Yeni Turan mensuplarının getirdiği yenilikler sıralanır ve bunların içerisinde en çok kadın çalışmalarının göze çarptığı belirtilir. Buna göre Yeni Turan kadınları okur ve parti mensuplarıyla birlikte çalışmalara katılır. Kıyafetleri moda aykırı nitelikte sadedir ve Türk-İslam senteziyle şekillenir. Ayrıca bu kadınlar hocalık yapar, hasta bakar, muharebede yara sarar, dikiş diker, yardım derneklerinde, mekteplerde görev alır ve iktisadi, insani ve ilmi çalışmalara katılır (s. 18-19)¹². Bu özellikleriyle toplumun kısa zamanda beğenisini kazanan Yeni Turan kadınlarına karşı Yeni Osmanlılar dini hassasiyetleri kullanarak karalama politikası uygular; kadınının terakki edişinin, topluma bu şekilde karışmasının İslamiyet'e aykırı olduğunu halka duyurmaya çabalar. Hâlbuki Asım'ın da itiraf ettiği üzere Yeni Turan kadınları Yeni Osmanlılardan daha dindardır ve İslam'ın hizmetkârıdır (s. 20). Görülüyor ki idealize edilen Yeni Turan kadınları kendi kimliklerini, ahlaklarını, namuslarını, görev ve sorumluluklarını ihmal etmemek koşuluyla dışarı çıkmıştır. Bu, Halide Edip'in diğer romanlarında da işaret ettiği muhafazakâr modernleşme fikriyle ilişkilidir. Öyle ki muhafazakârlar, özün korunması koşuluyla değişimi kabul ederken geleneğin değişmeksizin sürdürülmesine itiraz eder. Geleneklerle barışık olan muhafazakârlar dar anlamda gelenekçi de değildir. Çünkü değişmeyen gelenek zaten süremez (Dellaloğlu 2013: 114). Yeni Turan kadınları da kadınlıklarının farkında olarak ancak bunu açığa çıkarmadan sosyalleşirler. Diğer taraftan Yeni Osmanlıların siyasi amaçlarına dini alet ettikleri karalama politikalarının merkezinde gelenekçilik vardır; bu bağlamda romanın reaksiyonist yaklaşımlara karşı tepkisi de muhafazakâr hassasiyetlere tekabül eder.

Genel özellikleri yukarıdaki çerçevede verilen ideal Yeni Turan kadınlığı Kaya ile vücut bulur ve yaşam kazanır. Romanda "(...) Yeni Turan kadınlarında ahlaki, içtimai bir inkılap yapan, kadınları bir ot, bir makine halinden çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbe yapmak için çalışan kadın" (s. 31) ifadeleriyle nitelenen Kaya'nın, Halide Edip'in diğer muhafazakâr kadınlarının çizgisinde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda öncelikle "ot" nitelemesi üzerinde durmak gerekir. *Yeni Turan*'la aynı tarihte yazılan *Handan*'da Refik Cemal de karısı için bu tabiri kullanmıştır. Neriman her ne kadar Batılı bir görünüme sahip olup aynı zamanda kocasına eş ve arkadaş olma gayretinde olsa da sosyal duyarlılıktan uzak kaldığı için bu şekilde tavsif edilmiştir (s. 27). İlgili romanın değerlendirmesinde de belirtildiği üzere Neriman, dönemin sosyalleşme ve fikir sahibi olma bağlamında ihtiyaçlarına karşılık veremediği için ideal kadın olmaktan uzak kalmıştır. *Yeni Turan*'da Kaya'nın farklılığından söz ederken ilk olarak bu tabirin kullanılması, Halide Edip'in kurguladığı kadınların süreklilik çizgisinde geliştiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan, Kaya her ne kadar kadınlar üzerindeki inkılabı temsil etse de kadınların gelenek kaynaklı vazifelerini ifa etmelerini de önemsemiş, onların bir eş ve anne olarak aile bütünlüğü içerisindeki konumlarını ihmal etmemiştir. Buna göre kadınlar önce ailelerine sonra da memlekete annelik yapmalıdır ki ilgili tutum, muhafazakârlığın kadın-aile-toplum denklemiyle ilişkilendirilebilir. Yani kadın, anne olarak ailenin fertlerini yetiştirip onların topluma kazandırılmasına ve hizmet etmesine öncülük eder ve bu yolla

¹² Sayfa numaraları şu baskıya aittir: Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

toplum organizmasının en kıymetli parçalarından biri haline gelir. Kaya'nın kadına aile içi rollerinden yola çıkarak toplumsal misyon yüklemesi muhafazakârlıkla uyum gösterir.¹³ Diğer taraftan romanda Kaya'nın dış görünüşü de yeni kadını temsil etmesi bakımından kıymetlidir. Kurşuni renkli, bol ve uzun bir cüppe giymiş olan, bir tel saçını dahi açıkta bırakmayan Kaya'nın dış görünüşü İslam itikadına uygun niteliktedir. Ayrıca duruş ve tavrı da kadın ya da erkek herhangi bir cinsiyeti hatırlatmamaktadır (s. 31-32). Asım, Kaya'yı tasvir etmeden önce "Tarih-i İslam'da emsali çok fakat Türk tarihinde görülmemiş bir şey, bir kadın numunesi karşısındayım" (s. 31) ifadeleriyle yeni kadının görünümünü İslam geleneğine bağlar. Buna göre Kaya'nın dış görünüşünün özellikleri yeni kadına karşı gösterilecek tepkilerin önünü kapatır. Nitekim daha evvel *Seviyye Talip*'te Macide'nin yaşadığı ideal dönüşüm, görünüşündeki farklılaşmanın İslam'a aykırılığı dolayısıyla, gelenekçi bir tip olan annesi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Halide Edip, zihnindeki ideal kadın olan Kaya'yı daha geleneksel bir görüntüyle çizerek bu tür eleştirilerden uzak tutmuştur. Ayrıca Kaya özelinde Yeni Turan kadınlarının sadeleştirilmesi ve cinsiyetsizleştirilmesi, modernleşmeye yönelik şekilci eleştirilere de son verir. Yıldırım'ın da belirttiği üzere Yeni Turan kadınları, modernleşme sürecini işleyen pek çok romanda olduğu üzere, modern olmanın *kadınsılaştırıcı* etkisini ortadan kaldırır. Bu sayede Halide Edip, modernleşmenin kadınları *kuklalaştıran* değil *özgürleştiren* yanlarını vurgulayarak yeni toplum arzusunu dile getirmiş olur (Yıldırım 2015: 306). Başlangıcından itibaren Türk romanında Batılılaşma/modernleşme sürecini konu alan ve bu sürece yönelik eleştiriler geliştirip çözüm önerileri sunan örneklerdeki ortak noktanın taklitçilik/alafrangalık eleştirisi olduğu söylenebilir. Tanzimat'ta daha çok taklitçi erkekler görülürken sonraki dönemde, bilhassa Halide Edip'te alafrangalık kadın üzerinden de yorumlanmaya başlanmış, kadının yenileşmesi ve idealize edilişi taklitçi olup olmaması ile ölçülmüştür. Önceki değerlendirmelerimizde Macide'nin ve Handan'ın idealleşmesi bu yöndedir. Halide Edip'in Yeni Turan kadınına doğrudan din referanslı geleneksel bir görüntü çizmesi, modernleşmeyi şekilden ziyade özsel nitelikleriyle yorumladığına işaret etmektedir. Argunşah'ın tespitiyle Yeni Turan kadınlarına süs olarak fikir/ideal yakıştırılmaktadır (Argunşah 2015: 48).

Halide Edip, *Yeni Turan*'la birlikte Milli Mücadele sürecini konu alan *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*'deki milliyetçi kadın tiplerine kapı aralamış olur. Kaya, Handan'dan farklı olarak "maksadın kızı" rolünü üstlenir ve Türk romanına cemiyet için kendini feda eden yeni bir kadın imgesi getirir. Bireyliğini ilan eden kadının evin dışına çıkmasının yanı sıra politik-ideolojik bir misyon yüklenmesi, *Ateşten Gömlek*'in Ayşe'siyle beraber tescillenir ve Halide Edip'in ürettiği yeni kadın tipleri, dönemin sosyal ve siyasal koşullarına da uygun olarak yerleşik bir değere dönüşür. Özellikle Meşrutiyet sonrasında hız kazanan milliyetçilik faaliyetleri, kadının da bu şartlar çerçevesinde yeniden tanımlanmasını sağlar. Ayşe Durakbaşa, Halide Edip'in milliyetçi hassasiyetteki kadın imajının hem Batılı oryantalist söyleme hem de Osmanlı'nın pasifize edilmiş ve asalak yaşayan üst sınıf harem hanımlarına karşı itirazla geliştirildiğini belirtir. Yani yazar Kaya ile birlikte yalnız Batı'ya karşı bir savunma refleksi geliştirmez, aynı zamanda Osmanlı-Türk toplumunda geçerli olan muhafazakâr feminite biçimlerine yeni bir model üretir (Durakbaşa 2014: 195). Refika, Macide ve Handan her ne

¹³Romanda Yeni Turan partisi lideri Oğuz'un da aile bağlamına düşünceleri muhafazakârlığın organik toplum modeline uygun özellikler taşır. İnsanın çalışmalarını kendi yuvası için sürdürdüğünü belirten Oğuz, kişiyi çalıştıran bu yuva hissini geniş ölçekte yurda tekabül ettiğini, medeni koşullara ancak bu yolla ulaşabileceğini savunur. Ona göre bu koşullara uyacak yapı aile içinde kurulan muhabbetle sağlanmaya başlar. Kadın ve erkeğin eşit paydaşlar olarak birbirini tamamlaması, birinin diğerine üstünlük taşımaması, ideal ailenin temel şartıdır (s. 62-63). Muhafazakârların savunduğu üzere toplumun en temel birimi aile olarak kabul edildiğinde, Oğuz'un aileden yola çıkarak toplumsal dengeyi amaçlaması, toplumu organik bütünlük olarak algıladığına işaret eder.

kadar çeşitli yönleriyle milli hassasiyetlerle ilişkilendirilebilse de Kaya'nın temsil ettiği yeni kadın, önceki örneklerden farklı olarak doğrudan politikanın içerisinde. Kaya'dan daha canlı bir örnek olan Ayşe ile birlikte milliyetçi kadın, mücadelesini gelecek zamanı kapsayan ütopyik kurgudan ziyade şimdiki zamanda sürdürür. Kaya'nın birdenbire ortaya çıkmayıp belirli bir çizginin ürünü olarak varlık göstermesi; görüntüsüyle, tavırlarıyla ve ilişkileriyle geleneksel değerler üzerine şekillenmesi; kadın, aile, evlilik meselelerini toplumun bütünü gözeterek yorumlaması ve dinin cemiyetteki tartışılmaz etkisini eylem ve söylemlerinde dikkatinden kaçırmaması, değişim süreçlerinde tedrici usulü benimseyen, meseleleri ideolojik taraflarından çok sosyolojik açımlarıyla değerlendiren muhafazakârlığa uygun yaklaşımlardır.

Sonuç

Halide Edip'in Milli Mücadele sürecini konu edinen eserlerine kadarki ilk dönem romanlarından dördünü esas alan bu çalışmada, kadının yenileşmesi fikrinin muhafazakâr nazariyeyle yorumlandığı görülmektedir. Devrinin mahsulü olarak Doğu-Batı ikilemi içerisinde yetişmiş olan Halide Edip, kadının değişimine dair çalışmaların hız kazandığı bir devrede, Tanzimat'tan itibaren gelişen önceki tecrübeleri de dikkate alarak tedbirli modernleşme fikrini benimsemiş, bu sürecin kendi hayatındaki karşılıklarını da göz önünde tutarak kadının değişimini geleneksel hassasiyetlerle sentezlemeye gayret göstermiştir.

*Raik'in Annesi'*nden *Yeni Turan'a* uzanan çizgide görülmektedir ki modernleşme çizgisindeki Türk toplumunun bir ferdi olarak yeni kadın, öncelikle aile kurumu içerisindeki zevcelik ve annelik görevlerini yerine getirmeli, modern topluma evvela aile içi rolleriyle katılım sağlamalıdır. Muhafazakârlığa göre bu durum kadını eve hapsedmek anlamına gelmemektedir; kadın, kocasına arkadaş ve evlatlarına anne olarak toplumun en küçük yapıtaşında aktif bir rol üstlenmektedir. *Raik'in Annesi'*nde Refika, bu özellikleriyle idealize edilir ve diğer romanlardan ayrılır. Romanda Refika'nın sosyal meselelerden uzak kalışınınsa Halide Edip'in idealize ettiği muhafazakâr kadınlık bağlamında önemli bir eksik olduğu söylenebilir. Nitekim sonraki romanlarda ideal kadınlar ailevi bağlarını sürdürmekle beraber sosyal-siyasal meseleler bağlamında topluma katılmışlardır.

*Seviyye Talip'*te modernleşmenin getirdiği bireyliği toplum normları çerçevesinde aşırı uçlarda yaşayan Seviyye ile anlatıcı Fahir'in idealize ettiği muhafazakâr dönüşümü temsil eden Macide karşılaştırılır. Başlangıçta gelenekçi tavırlarıyla olumsuzlanan Macide, Fahir'in gayretleriyle annelik ve zevcelik rollerini ihmal etmeden topluma katılır, çevresinde olup bitene merak salar. Ancak Macide'nin geçirdiği bu hızlı dönüşüm Fahir'in arzuladığı sınırların ötesine geçer; dolayısıyla o da Halide Edip'in idealize ettiği muhafazakâr kadınlığa ulaşamaz. Nitekim "Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder" görüşünde olan Halide Edip, bu türden muhafazakâr-birey kadının varlık göstermesinin Türk toplumu için erken olduğu görüşündedir. Benzer durum *Handan* için de geçerlidir. Siyaset, din, evlilik gibi meselelerde daha sistemli bir muhafazakârlık savunusunda olan Handan, akıl-his dengesini gözetmesi, Batılılığı taklitten ziyade özümseyerek yaşaması, aynı zamanda kendi kararlarını hür iradesiyle verebilmesi bağlamında Halide Edip'in idealine en yakın kişidir. Diğer taraftan gerek Macide'nin sonradan yaşadığı değişimde gerekse Handan'ın bir tür yerli Batılılığı temsilinde aynı anda hem muhafazakâr hem de modern birey olma çabaları bocalamayla sonuçlanır; Macide yozlaşmaya, Handan'sa felakete sürüklenir.

*Yeni Turan'*ın Kaya'sı ise Batılılaşma ve bireyleşme merkezindeki çatışmalardan uzaklaşarak muhafazakâr kadınlığın farklı bir yönünü temsil eder. İdeolojik vurgusuyla Halide Edip'in önceki kadın karakterlerinden ayrılan Kaya, görüntüsü, sosyalliği ve siyasi eylemleriyle ütopyik bir kurgu

içerisinde idealize edilmiştir. Bu yüzden Kaya'nın sonu, Macide ve/ya Handan gibi olmaz; çünkü Macide ve Handan şimdide gerçekleşecek muhafazakâr modernliği ifade ederken Kaya gelecektir. Onun aktivist-kadın kimliğiyle muhafazakâr modernliği temsil edişi, şimdiden ziyade gelecekte beklediği için bocalamaya dönüşmez. Diğer taraftan Kaya'nın dış görünüşünün İslam itikadıyla ilişkilendirilerek tartışma konu edilmemesi ve bu vesileyle yeni kadının daha çok fikrîsel meziyetlerinin açığa çıkarılması, kadın bağlamında modernleşmenin alafrangalık eleştirisi gibi şekil odaklı çatışmalardan farklı boyuta taşınmaya çalışıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Halide Edip Milli Mücadele'ye kadarki süreçte kaleme aldığı ilk dönem romanlarında kurguladığı kadınların modern bireyler olmasını amaçlarken geleneksel rollerini de hesaba katmıştır. Bu çerçevede bir anne ve zevce olan kadının aynı zamanda taklitçilikten uzaklaşıp eğitim yoluyla Batılılığı sindirerek bilinçle yaşamasını, sosyal duyarlılık sahibi olarak geleneksel rolleriyle modern kimliğini bütünleştirmesini, yani *yerli kadının modernleştirilmesini* (Argunşah 2015: 43) amaçlamıştır. Onun kadına yüklediği bu farkındalık, muhafazakârlığın tedrici değişim, organik toplum, geleneğin yenilenecek süreklilik kazanması ve eski ile yenin sentezlenmesi ilkeleriyle uyum içerisindedir. Halide Edip'in kendi hayatına paralel olarak değerlendirilebilecek olan bu gelişim, Cumhuriyet sonrası romanlarında daha sistemli bir bütünlükle devam edecektir. Buna göre Halide Edip'in sonraki dönem eserlerinin de aynı yöntemle okunması ve Halide Edip romancılığı muhafazakârlık ekseninde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Adak, H. (2004). "Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edip'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce, Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (Der. Sibel Irzık, Jale Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adivar, H. E. (2015). *Handan*, İstanbul: Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (tarihsiz). *Raik'in Annesi*, İstanbul: Atlas Kitabevi, Beşinci baskı.
- Adivar, H. E. (1987). *Seviyye Talip*, İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Adivar, H. E. (2016). *Son Eseri*, İstanbul: Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2017). *Yeni Turan*, İstanbul: Can Yayınları.
- Argunşah, H. (2015). "Halide Edip'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e", *TÜBAR-XXXVII*, Bahar.
- Bele, T. (2010). *Halide Edip Adivar, İlk Dönem Yapıtları*, İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Beneton, P. (2016). *Muhafazakârlık*, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yay.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay.
- Dellaloğlu, F. B. (2013). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi*, İstanbul: Ufuk Yay.
- Demirkanoğlu, Y. (2017). "Muhafazakârlık Düşüncede Kadının Toplumsal Konumu", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research)* ISSN: 2148-3043, Dönem/Cilt: 17, Sayı: 34.
- Durakbaşı, A. (2014). *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (2000). *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Enginün, İ. (1995). *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Erol, M. (2016). *Yerlilik Düşüncesi*, İstanbul: Profil Yay.
- Köse, E. (2011). "Muhafazakâr Modern Medeniyet Projesinin Kadın Mimarı: Halide Edip Adıvar", *Kebikeç*, 32.
- Moran, B. (2005). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-I*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nisbet, R. (2014). *Muhafazakârlık, Düş ve Gerçek*, Çev. Kudret Bülbül, M. Fatih Serenli, Ankara: Kadim Yay.
- Önertoy, O. (2011). "Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Toplumsal Eleştiri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 18, 1 s. 37-46.
- Özipek, B. B. (2017). *Muhafazakârlık Nedir?*, Ankara: Liberte Yay.
- Özipek, B. B. (2011). *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset*, İstanbul: Timaş Yay.
- Şahin, V. (2014). *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanar, M. (2013). "Kültür-Medeniyet İkilemi Üzerinden Halide Edip'in Düşüncesinde Muhafazakârlık", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 10, Sayı: 38, Ekim-Kasım, Aralık.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, (2011), Ankara.
- Uluköse, G. (2006). *Halide Edip Adıvar*, İstanbul: Kastaş Yay.
- Uysal, Z. (2006). "Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adıvar", *Doğu Batı*, S. 35, Şubat.
- Yıldırım, S.; Yıldırım Temizarabacı, Y. (2015). "Üç Tarz-ı Tahayyül: Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın Ütopycı Gelecek Kurgularında İdeoloji ve Toplumsal Cinsiyet", *Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet* (Der. Simten Coşar, Aylin Özman), İstanbul: İletişim Yayınları.